

PULA IMVULA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

PHEREKGONG
2018

Ho SEBETSA KA THATA ha ho na meedi

Koranta ya Grain SA ya
bahlahisi ba ntseng ba hola

Bala ka hare:

- 06 | Canola – otla ditaba phatlantjhotjho
- 08 | Mahofhi – nawa tsa soya di hlwa mekwalaba!
- 20 | Ruta bana ba hao hantle...

Haeba o motho ya ratang mokete, mme o shebile seo o ka ketekang ka sona, thuso o ka e fumana mona websaeteng ya <http://www.holidayinsights.com/moreholidays>. Mona ke lenane la matsatsi a ikgethileng, a makatsang, a fapaneng, ao o ka a ketekang letsatsi le letsatsi. Mohlala, ka la 22 Hlakola ha o a dumellwa ho bua ka katileho ya hao kapa

ka tseo o di fihleletseng hobane ke 'Letsatsi la Boikokobets'. Letsatsi la 'Ho itima Dijo' le kete-kwa ka la 9 Phupjane moo batho ba kgotha-leitwang ho amohela mmele ya bona ka moo e leng ka teng, mme 'Letsatsi la Matjhaba la Metlae' le tla ba ka la 1 Phupu e leng moo ho etsa metlae ho tla dumellwa letsatsi lohle ho sa tsotellwe hore o mang.

Ho sebetsa ka thata ha ho na meedi

Letsatsi la ho ketekwa

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi le ile la iketsetsa letsatsi la lona le ikgethileng selemong sa 2009 – Letsatsi la Mokete. Ke letsatsing leo ho ketekwang katileho ya dihwai tseo e leng karolo ya lenaneo lena. Nakong ya mokete ho ananelwa dihwai tse ileng tsa kenya lehetla ka matla mosebetsing wa tsona nakong yohle ya selemo. Ho sa kgathaletshe hore kuno e bile tlase ho le hokae kapa dipula di biles ntle ho le hokae kapa tjhai e bile ntle ho le hokae, tabakgolo ke hore ke mokete wa thabo le kananelo ho sa shejwe diqholotso tseo dihwai di kopaneng le tsona. Letsatsi lena le boetse le fa sehlopha sa Grain SA – batsamaisi, batataisi le bahokahanyi ba diprove nse – monyetla wa ho kgefutsa tulong e ntle e majabajaba le ho thuisa ka tseo dihwai di fetsileng ho tsona sehleng se fetsileng.

Ka la 5 Mphalane 2017 baeti ba fetang 300 ba ile ba eba teng Letsatsing la Mokete wa 2017. Hara bona e bile baemedi ba mmuso, bankakarolo temong, le dihwai tse ntseng di thuthuha tse ka bang 150, hammoho le ba bangata ba neng ba apere diaparo tse mebalabala tsa setso. Monongwaha tsweleopele le mosebetsi o boima wa dihwai di ile tsa ananelwa tulong ya Sandstone Sleeper Estate ka ntlenyana ho Bloemfontein. Ka dihwai tse ntja tse inehelang sehlopheng sa 250 Ton Club le tse 21 tse inehelang sehlopheng sa

500 Ton Club, ho ile ha hlaka hore dikeletso tsa bohlokwa tsa sehlopha sa Grain SA le tsa batataisi di na le sekghala se seholo maphe long a dihwai tse ntseng di thuthuha.

Batshehetsi ba sehlooho ba mosebetsi ona o hlabileng ka mahetla ba ne ba emetswe ke Ngaka Langa Simela (Manejara wa Ntshetsopele ya Kgwebo); Absa AgriBusiness, Mongadi Ferdie Marx (Manejara wa Dikamano Lebatoweng; John Deere Financial sub-Saharan Africa), Linda van der Merwe (Hloho: Papatso ho Bareki, Syngenta SA) hammoho le Dudu Mashile (Manejara Dithekisong: Mebaraka e Thuthuhang, Monsanto).

Qetellong ya tsohle, Jane McPherson (manejara: Ntshetsopele ya Molemi, Grain SA) a lebona metswalle ya lenaneo – bohle ba tshehetsang lenaneo hore le nne le tswele pele. Mona ho kenyaletswa ba Trusete ya Poone, Trusete ya Diserele tsa Mariha, OPOT, Monsanto, Afri, Pioneer, Pannar le ba Sasol Base Chemicals. Jannie de Villiers (Hloho ya Grain SA) a fetsetsa mantswe a teboho ho sehwai se seng le se seng se ikemiseditseng ho rutwa le ho tataiswa, e leng se tiisang hore selemo le selemo ho tla nne ho be teng kutulo e ntseng e hola ya dihwai tsa dijothollo.

Kutulo e atlehileng ka ho fetisa ya dihwai tsa dijothollo

Jwalo ka ha bahlodji ba bangata ba tseba, ha ho lekunutu le patilweng la katileho. Ke dithlwana tsa ho sebetsa ka thata, boine helo le boikemisetso jwalo ka ha mekgahlelo e mene, e latelang ya 2017 e bontshise.

Kgau ya **Grain SA ya 2017/Absa/Sewai sa Selemo sa Mehla e Metja sa John Deere Ditjheleteng** e hapilwe ke Edwin Thulo Mahlatsi wa Bothaville, Foreisetata moketeng wa dititle o neng o tshwaretswe tulong ya The Theatre motjhophorong wa Midrand ka Labohlano la la Mphalane ngwahola. Mohlodi enwa a hapa terekere e ntja ya mofuta wa

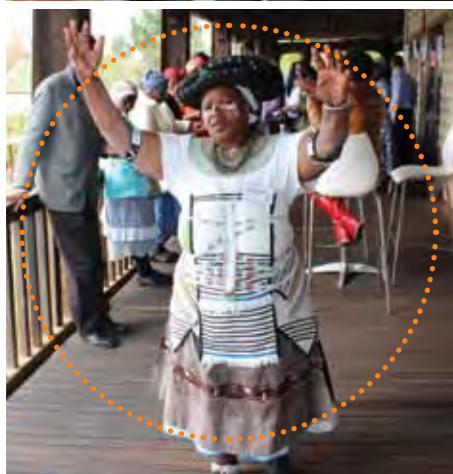
Katileho ya dihwai tsa Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi le ketekilwe ka la 5 Mphalane ngwahola.

Ho sebetsa ka thata ha ho na meedi

John Deere 5065 MFWD OOS e ntshitsweng ke ba lefapha la ditjhelete ba John Deere. Edwin ke sehwai sa dijothollo polasing ya Swartlaagte eo a e fumaneng ka thuso ya lenaneo la mmuso la PLAS. Monongwaha o entse tjhai ya ditone tse 5 le halofo hekthareng ka nngwe. Bahlodi ba bang mokgahlelong ona e bile Remember Mtethethwa wa Dundee le Lolwane Vuyani wa Lichtenburg. (Bala haholwanyane ka Edwin phatlalatsong ya Hlakola ya Pula Imvula.)

Mokgahleho o motjha wa **Grain SA/Sehwai sa Selemo se bontshang Bokgoni sa Monsanto** se kentswe selemong sena mabapi le dihwai tse

nang le dihekthara tse fetang 100 tsa mobu o lemehang, empa tseo hajwale di sitwang ho sebedisa mobu kaofela o lemehang, empa tse kgonang ho ba dihwai tsa Mehla e Metjha tsa 250 Ton. Mohlodi mokgahlelong ona o motjha, Paul Malindi, wa Edenville ho la Foreisetata, o re temo ke ntho e mading a hae. O fumane tshebediso ya dihekthara tse 441 tsa polasi ena ka thuso ya lenaneo la PLAS ka 2012, mme a joina Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi ka sona selemo seno. Paul ke e mong wa bathehi ba Sehlopha sa Boithuto sa Edenville. Hobane a ile a sebedisa dikeletso tshole tseo a di fumaneng nakong e fetileng, tsena di mo tswalelse ditholwana tse ntle monongwaha. Bahlodi ba bang le bona ke ba tswang Foreisetata. Bona ke Daniel Tshidiso le Ruben Mtlanbae.

Thembaliqhe Hopewell Tobo, mohapi wa kgau ya **Grain SA/Molemi potlana wa Selemo sa 2017 wa Syngenta** o tswa Ndunge haufi le Bizana ho la Kaapa Botjhabela. O qadile ka temo selemong sa 1996, a ba setho sa Grain SA ka 2006, mme hajwale ke modulasetulo wa Sehlopha sa Boithuto sa Ndunge. Tobo o kututse ho feta ditone tse 5 hekthara ka nngwe dihekthareng tse 15 tsa polasi ya hae ya poone. Ntle le poone, o boetse o na le kgwebo ya keketso ya boleng ya lebese la soya, e leng e ntseng e hola. Ke sehwai se inehetseng, mme o tadingwa e le mohlala setjhabaneng seo a phelang ho sona. Meluxolo Mfoxo wa KwaZulu-

Natal le Samson Shuwisa wa Mpumalanga e bile ba bang ba makgaojakgang mokgahlelong ona.

Grain SA ya 2017/Molemi wa selemo ya hlathisang feela se mo lekaneng ho phela, Mavis Hlatshwayo (55) o bile setho sa Grain SA ka 2005, mme o tataiswa ke Jerry Mthombothi (mohokahany-mmoho). Toro ya Mavis ke ho ba le mobu o mongata moo a ka thehang mesebetsi molemong wa batho ba setjhaba ba sa sebetseng. Mavis o ikemiseditse ho abelana le ba bang tsebo eo a e fumanang dikopanong tsa dihlophha tsa boithuto, di-workshoppong le dithutong tse hlophiswang ke ba Grain SA ka balemi ba se nang boiphihlelo lebatoweng la hae. Ba makgaojakgang ba bang mokgahlelong ona e bile Elliot Siphewe Gumbi wa KwaZulu-Natal le Solomon Ghasa Dhlongolo wa Mpumalanga.

Hlo itokisetse selemo se tlango

Mona Afrika ka mehla hoseng, tshephe e a tsoha, mme e a tseba hore e tlamehile ho matha la Ntshwekge ho siya tau; ho seng jwalo, e tla bolawa. Mona Afrika ka mehla hoseng, tau e a tsoha, mme e a tseba hore e tlamehile ho matha la Ntshwekge ho feta tshephe e balehang; ho seng jwalo, e tla bolawa ke tlala. Ha ho kgathalatsehe hore na wena o tau kapa tshephe; ha letsatsi le ntsha nko mobung, ho molemo hore o qalelle ho matha. Le hoja tshimoloho ya maele ana e batla e qaka, empa nnete ya moelelo e a utlwahala. Dihwai, tlohelang ditoro tsa ho tsoha le le bahlodi ba hosasa! Tsohang, mme le sebetsa ka thata – o ka nna wa ba e mong wa dinaledi tsa Letsatsi la Mokete selemong sa 2018. Le wena letsatsi la hao le tla o tjabelo! Se ke wa mamela bobare!

Ditaba tsena re di kumelwa ke Louise Kunz,
mophehisi ho tsa Pula Imvula. Mabapi le lesedi
le batsi, romella emeile ho louise@infoworks.biz.

Ikenye eteng tsa e mong

Tlhompho ke e nngwe ya ditshiya tse setjhaba, mme tlhompho ke senotolo sa tharollo ya mathata naheng ena ya rona. Empa hangata kutlwisiso ya rona ya tlhompho e bonahala e haella.

Ho ya ka buka ya mantswe, tlhompho ke maikutlo a kananelo ya motho e mong kapa ntho e itseng e tswalwang ke bokgoni ba batho, dineo tsa bona kapa dikatleho tsa bona. Empa ke batho ba mma-lwa feels ba utlwisang karolo ena ya bobedi e reng tlhompho ke ho ela hloko maikutlo a batho ba bang, ditabatabelo tsa bona kapa ditokelo tsa bona. Ka mantswe a mang, bohloko ba seeta bo utluwa ke monga sona. Mona he, ke moo re tlailang ditaba teng. Haeba re hlompha batho ba bang, re tla qala ka ho nahana pele hore mantswe a rona le diketsa tsa rona di fihla maikutlong a batho ba bang jwang le pele re qala ho bua kapa ho etsa ketso e itseng.

Ho Matheu 5 Bibebe e re bolella ka moputso wa batho ba nang le talente ena. Empa thuto ya Mahlohonolo thabeng e boetse e re ruta ka tse ding

tse ngata tseo Morena a tla re fa tsona. Matshwao kaofela ao Mokreste a tshwanetseng ho ba le ona.

Empa dieteng tsa batho ba bang re tshwanetsese ho itjheba ka borona. O sheba mang, mme o bona eng? Nako ya Keresemese ke nako ya mekete le nyakallo malapeng. Ke nako ya ho hetla morao le ho sheba pele. E boetse ke nako ya ho itlhahloba. Batho ba bang ba bona mang ho wena? Na ba bona Jesu Kreste? Sena ke seo Lentswe le se lebelletseng ho rona.

Selemo se settle sa 2018 se eme ka pela rona ha feels re ikermeseditse ho ba basebeletsi ba batho ba bang, ka thuso e ntle ya Morena le tataiso ya hae. Re le dihlotswana tsa batho kapa tsona ditjhhabana, re tshwanetsese ho laola tsela ya rona ya bokamoso. Mahetleng a rona re jere boikarabelo ba rona le ba bana ba rona, e leng ba ho pshatla lefifi le re potapotileng, e leng tsolle tse mpe, re furalle tse fetileng, mme re hahamalle ho tse ka pele, e leng tse bopang, eseng tse qhalang.

Ho lehlohonolo ba tsamayang tlasa moriti wa Lentswe la Modimo! Eka selemo sena se ka o fu-

Jaco Minnaar

parela mahlohonolo, wena le ba lelapa la hao le bao o phelang le bona. Kgaphukgaphu ya mahlohonolo e be le wena! Di tswale mafahlal! ●

Ditaba tsena re di kumelwa ke Jaco Minnaar,
Modulasetulo: Grain SA. Ho fumana lesedi le batsi romella e-meile ho jaco@compuking.co.za.

Dula o leka ntho tse ntjha

Naha e dutse e nyoretswe ditaba tse monate. Le temo e jwalo. Sehla se fetileng e bile sa tse ngata tse fapaneng. Komello ka Kaapa Bophirimela, le mongobo ka Leboa. Ka hohle meropa e lla matlere. Kaapa Bophirimela e hula ka tlhako tsa morao, haholoholo ka lebatweng la Swartland. Kaapa Borwa e bile le dihla tse mmalwa tse ntle ho isa ho tse ntle haholo. Ka Leboa re bile le boiphihlelo ba kgonahalo ya nneta ya mefuta e fapaneng ya maemo a ditaba.

Dikuno tse tswileng matsoho di bile teng, empa Bomanejara ba dibanka ba bile thata haholo ka baka la ditheko tse ileng tsa theohela tlasa ditshenyelelo tsa tlhahiso ya dijothollo. Motho o dula a ipotsa potso e se nang karabo, ya hore: Ke lokela ho etsa eng maemong ana a tswileng taolong? Ha ho dikarabo tse haufi potsong ena.

Dihwai tsa Afrika Borwa di bontshitse matla a ho tshwara senna ka dilemo tse ngata tlasa maemo ana. Ho lomahanya meno ke ho tsitlallela le ho tshwara ka thata le ha ho le boima, le ho fumana ditharollo tse ntjha maemong a jwale. Ka hoo, keletso ya ka ya pele selemong sa 2018 ke ho dula o ntse o leka maqheka a matjha, a ka tlisang botsitso mesebetsing ya hao ya temo. Maburu a re Vasbyt! Taba ya bobedi ke ho etsa dipalo tsa hao pele o simolla ho reka, ho jala le ho bapatsa thepa ya hao.

Dipale di sa le ngata tsa dihwai tsa dijothollo tse dumisang diterekere le ho thuntsha lerole ntle le ho sheba maemo a dibuka. Matla a ho tshwarella ke taba ya ho etsa phaello e tla lhahisa tjelete e ntjha ya ho atolosa le ho phahamisa ditheknojoi tsa hao tsa jwale. Etsa bonneta hore o fumana keletso e ntle ho barekisi ba tse kenngwang mobung hammoho le ho dihwai tse ding tse fetileng mathateng a komello le a mang. Monna o tentshwa tsheya ke ba bang. Menyabuketso ya Grain SA (dihlopha tsa boithuto, dimakasine le batataisi) ke yona ya bohlokwa tabeng ena. Ha ho motho ya tla timana ka keletso ho ba e batleng e le ka nneta. Mmatli ke phookwana!

Selemong sa 2018 sehllopha sa Grain SA se tla tswela pele ho tsetela ditjhelete le matla diphuputsong ka sepheo sa ho fumana ditharollo diqholtsong tsa jwale haholoholo le ena ya setlabotjha, e leng ya phetoho tsa tlelaemete. Re tla beha leihlo tabeng ena ya seboko se senyang sa *Fall Army Worm (FAW)* ho bona haeba se tla boela se kgathatsa dijothollo tsa rona nakong ya hilabula. Nakong ya tlhahiso ha re a ka ra bona tshenylo ya letho ka Kaapa Bophirimela. Setswalie sa rona le Lefapha la Temo, Meru le Dithlapi le elwe hloko tabeng ena. Matsapa a rona a ho fumana tsheetsetso ya ditjhelete ho baadimisi ba ditjhelete, e leng ya kadimo ho dihwai e hodimodimo lenaneng la ho thusa, mme ho bonahala eka Baetaapele ba Dihwai ba tla tshwanelia

Jannie de Villiers

ho tshwarahana matsoho le baetaapele ba dipolotike mabapi le tharollo ya bothata bona hore seso se phunyehe, thuso e be teng.

Le hoja mathata a bile teng selemong sa 2017, a re etseng sohle se matleng a rona, re sebedise menyetla eo Modimo o re fileng yona Selemong se Setjha. Ke na le tshepo ya hore Tlatlamatjholo o tla utwa eseng feela dithapelo tsa rona mabapi le mapolasi a rona, empa le naha ena e ratehang ya rona.

Grain SA e o lakaletsa selemo sa tlhahiso e ntle, masimong mane mekotla e be disabusabu, le selemo sa 2018 e ke e be sa mahlohonolo! ●

Ditaba tsena re di kumelwa ke Jannie de Villiers,
Molodi ya ka Sehloohong wa Phethahatsotso (CEO)
wa Grain SA. Ho fumana lesedi le batsi romella
e-meile ho jannie@grainsa.co.za.

Canola - otla ditaba phatlantjhotjho

Mprofesara Powels wa Australia Bophirimela ke setsebighadi lefapheng la taolo ya ditjhefo tsa dibolayamahola tse kgahlanong le manganga a mahola, mme o ggothaletsa hore re be le bonneta ba hore re nepa ditaba phatlantjhotjho.

Hona ho bolela hore re tlamehile ho etsa bonneta ba hore ha re sebedisa dibolayalehola, hona ho etswe ka nepahalo hore mosebetsi wa rona e be o phethahetseng. Mabapi le canola, ke dibolaya lehola tse seng kae feelsa tse ka sebediswang. Ka baka lena, ho boetsa ho bohlokwa haholo ho lateila keletso ya hae. Matla a sefafatsi se bolayang mahola a baka kganyetsa e matla ya mahola, mme moo ho fafatsa ho lokelang ho phetwa hape, matla a sefafatsi a tshwanetse ho eketswa le ho feta.

E nngwe ya dihlahiswa tsa bohlokwa tse fumanehang taolong ya jwang ba selemo le selemo canoleng ke e bitswang trifluralin (trif). Le ha ho le jwalo, matla a tshebetso ya trifluralin a fokotswa ke tlwaelo le keketseho ya mokgwa wa temo ya paballeho le wa ho tlhella mohwang hodima mobu. Sehlahiswa se tshwarana ka matla le mohwang wa semela sefe kapa sefe, mme sehlahiswa sena ha se hlatsuwe ke metsi kapa pula. Ke karolo e nyane haholo ya sehlahiswa e qetellang e setse mobung.

Trifluralin e sebetsa ka hara metso ya dimela tsa jwang, mme ka baka lena, e tshwanetse ho qeteilla e le maholeng nakong ya mohato wa ho mela, pele dimela di hlahella ka hodima mobu. Ho feta mona, e pshatlwka ke mahlasedi a letsatsi – e le leng la mabaka ao ho leng bohlokwa ka ho fetisia hore sehlahiswa se tswakannngwe le mobu o ka hodimo hang ka mora ho sebediswa ha sona.

Re etsa eng jwale?

Trifluralin e sebetsa hantle ha efafatswa ka bopphara ka hodima mobu le ha e tswakannngwa hantle le karolo e ka hodimo ya 5 cm ho isa ho 10 cm ya profaelsa ya mobu pele canola e jalwa. Tlwaelo e seng e le teng ya hore sehlahiswa sena se sebediswae haholo nakong ya kgolo ya semela makgapetengleng a matenya a mohwang wa sejothollo, e fana ka diperentsense tse 70 taolong ya jwang, mme ho theoha ha peresente ena ho tla kgema mmoho le keketseho ya mohwang bokahodimong ba mobu hammoho/kapa moo trifluralin e tswakannngwang le mobu, mohlala, moo ho sebediswang plantere ya mofuta wa tetse. Ka lehlakoreng le leng, mokgwa o hlalositsweng mona o tshwanetse ho fana ka taolo e phethahetseng haeba tswakanyo ya mobu o ka hodimo e etswa ka nepahalo.

Le ha ho le jwalo, taolo ya mohwang mekgweng ya temo ya pabaloo ya mobu o tla

tshwanela ho fetolwa moo mahola a jwang e leng bothata bo boholo. Masimo ao ho ilo jalwa canola ho ona a tla tshwanela ho lokiswa ka mokgwa o fapaneng le o tlwaelihileng hore trifluralin e kgone ho sebetsa hantle. Ho fokotsa mohwang wa selemo se fetileng, hona ho ka etswa dibale kapa ha fulwa ke dikgomo.

Tlwaelo e ntle ya Australia ke ho bokella mohwang motjhophorong o molelele, o entseng ntho e kang mola o molelele, le ho o tjhesa. Ka mokgwa ona, ke karolo e nyane ya masimo e tjheswang. Tlwaelo ena e thusa ho fedisa boholo ba peo ya mahola e ka bang teng. Ka nako tse ding, balemi ba tsamaisa mabidi a maholo a dithaere ho phatlalla le masimo ka sepheo sa ho pshatlwka mohwang le ho batalatsa mobu. Ho phetholwa ho sa tebang, ho etswang hanngwe feela ka mora ho fafatsa, ke taba e nngwe e ka shejwang. Ho sebedisa karolo e kgaolang (*cutter*) le e batalatsang (*spreader*) motjhineng o kotulang, ho nolofatsa mosebetsi wa ho sebetsana le mohwang le ho o ala ka ho lekana hodima masimo.

Dihwai tse tshwarahaneng le mathata a mahola a selemo le selemo di tshwanetse ho etsa qeto mabapi le hore se bohlokwa ka ho fetisia ke sefe – taolo e matla ya jwang canoleng, e leng e tla eketsa kuno ya canola ka ha ho bonolo ho lemoha canola e nang le peo e

nyane nakong eo mohwang wa sejothollo o sa ntsaneng o se mongata masimong, mme hona ho tla fokotsa mathata a mahola ha sejothollo se ntse se hola, kapa tahlehelotya matlakala, mahlaku, le tse ding, e leng tse kupetsang mobu (hang nakong ya dilemo tse nne).

Mekgwa e meng e meraro ya tse bolayang mahola, e ka thusang taolong ya rokgo ke tshebediso ya Kerb, Cysure le atrazine. Kerb e sebediswa ka mora ho mela ha canola le jwang ba rokgo. Canola e tshwanetse ho ba mohatong wa lehlaku la bobedi ho isa ho la boraro, mme jwang bo se ke ba feta mohato wa bobedi wa lehlaku. Kerb e hloka mobu o ka hodimo o mongobo hore e kene, e be boemong ba phofodi, mme mobu o se ke wa lokoloha haholo hobane o tla tshehetsha kgolo e tebileng ya mahola a ke keng a laolwa ka katleho.

Le hoja manganga a sulphonyl-urea (SU) jwanng ba rokgo e le ntho e tlwaelehileng, ho sa ntse ho le teng dihwai tse ngata tse ntseng di fihlella taolo e amohelehang ya Cysure. Ke feela mefuta ya peo ya canola ya Clearfield e kafafatwang ka Cysure. Canola e tshwanetse ho feta mohato wa bohlano wa wa lehlaku pele ho sebediswa Cysure.

Atrazine e ka fafatwa feela mefuteng ya peo ya triazine-tolerant (TT). E ka sebediswa

nakong ya ho jala kapa tshimolohong ya ho mela ha mahola. Atrazine e tshwanetse ho sebediswa pele pula e fihla, ka ha sehlahiswa sena se monngwa haholoholo ke metso ya mahola, mme pula e e hoholela ka hara mobu. Atrazine e tshwanetse ho laola mahola a lehlaku le sephara, a kang radish e hlaha. Ho bohlokwa hore o se ke wa sebedisa ho fetang kilograma e le nngwe hekthareng ka nngwe ya triazine efe kapa efe ka ha hona ho tla lematsa sejothollo se tla hlaha, mme hona ho tla fokotsa kuno e lebelletsweng ya canola.

Canola e na le melemo e fapaneng tshebedisong ya yona jwalo ka sejothollo sa phapanyetsano hara dijothollo tse nyane. Hajwale ke sejothollo se ka rekiswang ka bonsa, hobane boteng ba mefuta ya peo ya yona bo ekedit kuno ya yona haholo.

Ka baka la hore dihlopha tse ding tse sebetsanang le tsa bokhemisi di kene ka setotsvana canoleng ho feta mehatong e tlwaelehileng ya dijothollo, ke ntlha e bontshang hore maqheka a twantsho ya mahola ke e matla haholo. Taolo e ntle ya majwang canoleng e ka boela ya fana ka phokoletso merianeng ya twantsho ya mahola mehatong ya dithollo.

E nngwe ya matshwao a bohlokwa a canola ke bokgoni ba yona ba ho hatella mahola a

tla hlaha ha morao, e leng bothata bo boholo bo ntseng bo eketseha. Ke ka baka la lehlaku le matla, le teteaneng, le bang teng mohatong wa bone ho isa ho wa bohlano wa lehlaku. Ho teteana ho lekanang ha canola ho bohlokwa haholo hobane mahola a hola moo ho teteana hona ho leng siyo teng. Hona ho ka fihlellwa feela ka ho jala canola meleng e teteaneng. Ka mokgwa ona, tlhodisano meleng e ka hare pakeng tsa dimela tsa canola, e leng ho bakang hore dimela tse nyane tsa canola di shwe, ho a fokotseha. Dihwai di tshwanetse ho phehella hore dimela tse 50 ho isa ho tse 70 sekweremithareng ka seng di jalwa ka karohano e tjena masimong ohle hore kuno e tle e be e ntle haholo.

Le hoja dihlahiswa tsa mefutafuta, tse laolang majwang canoleng di thusa, ho sa ntse ho hlokahala hore tsohle di etswe ka nepahalo.

Ho tsohle, otla ditaba phatlantjhotal!

Ditaba tsena re di kumelwa ke Chris Cumming, moqolotsi wa Institjhute ya Dipuputso tsa Diprotheine (Protein Research Foundation). Ho fumana lesedi le batsi, romella emeile ho cummingza1946@telkomza.net.

Mahofi – nawa tsa SOYA di hlwa mekwala!

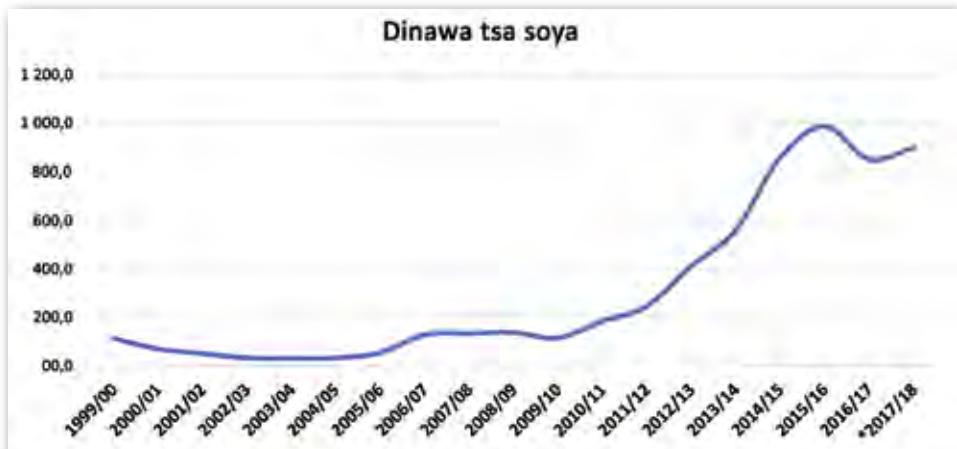
Nawa tsa soya ruri di fetoha thatohatsi hara dihwai. Kgolo e ntseng e bonahala tlahisong ya tsona ha e felle mona lapeng, empa e bonahala e nama le lefatshe lohole.

Pele ho komello ya 2016/2017, Afrika Borwa e ne e na le tlahiso e phahameng ya nawa tsa soya ka ho fetisisa ya ditone tse batlang di feta milione ka bongata. Ka nako eo, tlahiso e ne e se e bontshitse kgolo e ntseng e phahama, empa ya mpa ya kginiwa ke komello e bileng mpe haholo, e ileng ya baka phokotseho ya diperesente tse 30 tlahisong ka kakaretso ya selemo sa mmapraka sa 2016/2017. Selemong sa jwale sa mmapraka (2017/2018), tlahiso ya dinawa tsa soya e lekanyetswa ditoneng tse etsang rekoto ya dimilione tse 1,3, moo sebaka sa ho jalwa ha tsona se eketsehileng ka diperesente tse 13,4 papisong le sehleng se fetileng, mme ho ya ka moo ho bonahalang ka teng, tlahiso e bonahala e ntse e hola ho ya pele.

Boikemisetsong ba moraorao ba ho jala, e leng bo lokolotsweng ke Komiti ya Ditekanyetsu Dijothollong, mobu o jetsweng dinawa tsa soya o lebelletswe ho eketseha ka 25% ho tloha dihekthareng tse 573 950 ka 2016 ho isa ho tse 720 000 ka 2017. Boholo ba phetoho ena ke dihwai haholoholo tse bonahalang di tlöhela ho jala poone, mme di jala dinawa tsa soya. Thahasello tlahisong ya dinawa tsa soya moraorao tjena e ile ya tshehetswa ke tlhoko ya selehae e ntseng e hola hammoho le phaello ya sejothollo papisong le ya poone.

Dilemong tsa moraorao, ho bonahetse tlhoko e matla ya dijo tse phahameng ka diprotheine. Keketseho e tjena ya tlhoko e ritsetsa lehlakoreng

Kerafo ya 1: Mehato ya phihlelo dinaweng tsa selehae tsa soya.

la indasteri ya mehlape eo hamorao e potlakisiseng tlhoko e matla phepong jwalo ka mofuteng wa oilcake.

Sehleng sa jwale sa mmapraka, dinawa tsa soya tse sebedisitsweng ho etsa oli le oilcake di etsa 86% ya tlhoko yohle ya dinawa tsa soya selehaeng, mme keketseho ena e nnile ya bonahala dilemong tse fetileng. **Kerafo ya 1** e bontsha keketseho ho tloha ka 1999 ho isa sehleng sa mmapraka sa 2017/2018

Ho bile teng keketseho e potlakileng ya dinawa tsa soya ho tloha selemong sa mmapraka sa 2009/2010 ho fihlela jwale. Le ha ho le jwalo, keketseho ena e butlebutle, e nnileng ya eba le ho fetofetoha mona le mane, e bile ka baka la dilemo tseo ka tsona Afrika Borwa e neng e ena le kgaello jwalo ka selemong sa 2017/2018. Keketseho e boetse e matla, mme e lekanyetswa ditoneng tse 900 000.

Tlhoko ena e ntle e eketsehang e tla hohelwa ke bottle ba indasteri. Le ha ho le jwalo, ho bohlokwa ho elas hoko hore le hoja tlahiso ya nawa tsa soya e bonahala e eketseha mona Afrika Borwa, dihwai tse ding di bolela ha tlahiso ya sejothollo sena e le boima ho feta dijothollo tse ding, mme e tadingwa e fokola ho feta poone, haholoholo mabatoweng a komello a kang a Foreisetata. Ka hoo, jwalo ka sejothollong sefe le sefe, re ntse re tshwanetse ho lebella mathata a itseng le ho sona.

Ditaba tsena re di kumelwa ke Michelle Mokone, Moikonomi ho tsa Temo: Grain SA. Ho fumana lesedi le batsi, romella e-meile ho Michelle@grainsa.co.za.

Pula Imvula's Quote of the Month

*Life is 10% what happens to me
and 90% how I react to it.*

~ Charles Swindoll

Soneblomo

– thuso lenaneong la dijothollo

Soneblomo ke sejothollo se ka jalwang mabatoweng a mangata a Afrika Borwa. Mabatowa a motheho a dibaka tse hlahisang soneblomo ke Leboya la Foreisetata, Botjhabelo ba provense ya North-West le mabatowa a ka Borwa a Mpumalanga.

Soneblomo e thusa balemi ka kgetho e ntle ya phapantsho ya dijothollo. E boela e fana ka monyetla moo nako e ntle ya ho jala e seng e fetile, e leng ya dijothollo tse kang poone, kaha soneblomo yona e ka jalwa ho fihlela mafelong a Pherekong.

Soneblomo e hloka tlelaemete e futhume-tseng, e ommeng, ya pula ya selemo e mahareng a 400 mm le 600 mm. Ke sejothollo se tileng, se sa tshabeng dilemo tsa komello. Mebung e nang le esiti kapa ya letsopa, soneblomo e sebetsa hantle ho feta poone ha feela maemo a tlelaemete a lokile. Ka hoo, hantlentle soneblomo e thusa dihwai ho iketsetsa dikgetho, mme e ka ba sesebediswa sa bohlokwa lenaneong la dijothollo.

Pherekong ke nako e ntle haholo ya soneblomo. Ka baka lena, tseo sehswai se lokelang ho di hopola nakong ena ke dintlha tsohle tse amanang le ho jalwa ha yona.

Eba le bonneta ba hore o kgetha mofuta o nepahetseng wa peo, o tla sebetsa hantle maemong a polasi ya hao. Tlwaelo e ntle ke ho buisana le barekisi ba dipeo. Bona ba tla be ba o eletse ka palo e nepahetseng ya ho teteana ha dimela tsa yona, e leng ho tla o thusa ho tseba bongata ba peo e tla hlokalala. Palo ena ya dimela e tla laolwa feela ke hore na o jala maemong a nosetso kapa a komello na.

Eba le bonneta ba hore o etsa tlhophollo ya mobu ka ho nka disampole tsa mobu. Sena se tshwanetse ho etswa nako e sa le teng e le hore o be le nako ya ho etsa ditlhophollo tse hloka-halang hammoho le bongata bo hlokahalang ba manyolo pele nako ya ho jala e fihla. Pele o romella disampole tsa hao tsa mobu, etsa bonneta ba hore o bolela mafuta ya dijothollo tse ilo jalwa. Manyolo a hao a laolwa ke diphetho tsa disampole tsa mobu wa hao.

Tse boletseng hodimo mona di tlamehile ho elwa hloko le ho sebediswa. Empa ntla ya bohlokwa e tshwanetseng ho shejwa ka ihlo le ntjhotjho e teng; ke ena ya **taolo ya mahol-la**.

Soneblomo e batla e tshabana le mahola, haholoholo dibekeng tsa pele tse tsheletseng tsa ho mela ha yona. Nakong ya ho jala o tshwanetse ho leka ka hohle ho ba le tshingwana e ntle ya peo, e leng e hlwekileng, e bataletseng hantle. Mokgwa wa ho laola mahola ka metjhine ke e tlwaelehileng haholo hobane e thusa ka karolo e ka hodimo, e lehlabathe le bonojana, e leng ntle mabapi le ho jala. Hoba o jale, jwale o tla tshwanela ho shebana le ho sebedisa tjhefo ya mahola a pele peo e mela. Hona ho tshwanetse ho etswa hang ka mora ho jala hobane dipeo tsa soneblomo di atisa ho mela matsatsi a 7 - 10 ka mora ho jala, le teng ho ya ka maemo a tlelaemete. Haeba maemo a le mongobo, a futhume-tseng, molemi o tla tshwanela hape ho menahaha le mehlala ka motswako o motle wa ha mahola a se a hlahile mobung. Mohato ona o bohlokwa haholo ho nkuwa pele soneblomo e eba telele haholo; ho seng jwalo, terekere le sefafatsi di ke ke tsa kgona ho kena ka masimong.

Dimela tse nyane tsa soneblomo di boi haholo, mme ka baka lena di tshwanetse ho hlokomelwa haholo mohatong ona o hlokolosi. Di tshabana le ho tjeswa ke letsatsi le ke moyo, e leng tse ka senyang palo ya dimela le yona kotulo ya hao. Haeba lebatowa la hao le kopana le maemo a tjesang, a moyo o matla le marole nakong ya mohato ona, e tla ba hantle ha o ka ngwapa mobu o pakeng tsa mela e jetsweng ka sepheo sa ho fokotsa tahleheloe e ka bang teng. Mobu o tsitsintsweng o tla fokotsa lerole, mme hape o tla pshatla lekgapetla le ka hodimo la mobu, e leng se tla thusa ha soneblomo e hlahella ka hodima mobu.

Ka mehla eba le sepheo. Ipehele kuno ya nnete eo o tla e lebella, mme o sebetse o ntse o e habile. Etsa bonneta hore moral o wa hao wa pele sehla se fihla o entswe ka ho phethahala, hore ha nako ya ho jala e fihla, tema e ntle e be e bonahalang, mme mathata e mpe e be a seng makae. Qetellong, eba le bonneta hore o utlisisa sejothollo seo o se jalang. O tlamehile ho etsa diphuputso tse hlokahalang mabapi le soneblomo pele o tswela pele le ho e jala kgetlong la pele. ●

Ditaba tsena re di kumelwa ke Gavin Mathews, Kgau Tsamaisong ya tsa Tikolo. Ho tseba haholwanyane romella e-meile ho gavmat@gmail.com.

Mekgwa ya ho phethola mobu: Phapang!

Ho phethola mobu ha pele tokisetsong ya masimo.

Ha motho a ntse a etela dibaka tsa Afrika Borwa, mme a sheba mekgwa e fapaneng ya tlahiso ya dijothollo, motho a ka lemotha mekgwa e fapaneng ya boiteko ba ho sekamela mokgweng wa kapa ho tswela pele a mokgwa wa ho phethola ho honyane (*minimum tillage*) kapa ho phetholwa ha paballeho ya mobu (*conservative tillage*). Mekgwa ena e batla e sebediswa haholo ho feta mekgwa e metjha ya sejwalejwale.

Mekgwa ya sejwalejwale e keneyletsa tshebediso ya mesebetsi e mengata e etswang ka metjhine, e leng mesebetsi e kang ho phethola mobu ho tebileng, tshebediso ya tetse, ho tabola mobu, mesebetsi e etswang ka thaene, hammoho le tokiso e ntle ya tshingwana ya peo ka mora kotulo ya dijothollo tse fapaneng tsa dihla tsa tlahiso tsa mariha le tsa lehlabula. Ka mora mona ho latela nako ya ho tlohela masimo a sa etswe letho hore mobu o tshware mongobo pele ho jalwa sejothollo se hilhamang. Mokgwa ona o siya bokahodimo

ba mobu bo ntse bo hllobotse. Tse ka etsahalang mona ke kgoholeho e ka bakwang ke moyo le metsi hammoho le ho teteana haholo ha mobu ka mora dipula tse matla, e leng boemo bo ka bakang hore mobu o lokollwe hape ho thusa taalong ya mahola le ho kgothaletsa ho monngwa hape ha mongobo wa dipula tse tla latela hamorao.

Ho phethola mobu ka mokgwa wa paballeho (*minimum tillage*) ho simolltse ho sebediswa haholo mafelong a bo 1970 mabatoweng a tlahiso ya dijothollo a USA, mme mokgwa ona wa amo-helwa ke balemi mafatsheng a mangata hammoho le balemi ba Afrika Borwa. Ka baka lena, ho teng diphuputso tse ngata tse entsweng hammoho le lesedi le bolelang katileho le ho nyopa ha mekgwa e fapaneng e ileng ya nna ya sebediswa.

Mokgwa wa paballeho o fupere mehato e mengata e fapaneng tabeng ena ya phokotsa ya ho phethola mobu. Mekgwa e sebediswang e keneyletsa mekgwa ya tshebediso ya mohwang moo o mong o tlohellwang hodima mobu moo ho etswang mesebetsi e meng ka thaene. Jwale re na

le ho bitswang no-tillage (ho se phethole) e leng moo tshebetso feela mobung e leng pakeng tsa dijothollo e etswang ka ho jala ka ditetse tsa plantere kapa dithaene. Mokgwa wa paballeho ke wa ho boloka bonyane 305 ya mohwang wa nako e fetileng hodima mobu pakeng tsa dijothollo.

Taolo ya mahola mokgweng wa paballeho e itshetlehile tshebedisong kaofela e kopanetsweng ya hofafatsa ka dikhemikhale makgetlo a mangata.

Katileho ya mokgwa ofe kapa ofe o sebediswang e itshetlehila haholo ka bokgoni ba mobu le mofuta wa mobu ho ya ka meedi kapa dikgaello tsa pulu le tlelaemete ya lebatowa la hao, tikolohlo le bokgoni ba molemi ba ho etsa mesebetsi ya hae ka nepo le ka nako e nepahetseng. Balemi ba bang ba thatafallwa ke ho ikamahanya le ditlhoko tse hlolahalang le tshebediso e nepahetseng ya mokgwa wa ho phethola mobu ka paballeho. Ba bang bona ba ntlatfatsa mebu ya bona, mme ba fumana kuno tse ntlatfetseng le diphaelo tse

HO PHETHOLA MOBU

Ho phethola mobu ha bobedi ho entswe pele molemi a fumana pula ya 50 mm.

ntlafetseng, tse phahameng. Jwale wena oeme hokae mosebetsing wa hao wa temo?

Katleho ya mokgwa ofe le ofe o kgethwang e itshetlehile haholoholo tshebedisong e phethaetseng ya sesebediswa hammoho le mokgweng wa ho rera e sa le pele mabapi le mosebetsi wa no-till. Mabatoweng a mebu ya selokwe se lehlabathe hammoho le tshebediso ya hoyo-ho-ile ha dikhemikhale di le ding selemo le selemo, motho a ka bona mapolasi ao mebu ya ona e bonahalang eka e 'shwele'.

Moralo wa phapantscho ya dijothollo le hojalwa ha jwang saekeleng ya dilemo tse 5 ho

isa ho tse 7 o tshwanetse ho etswa ka sepheo sa ho fokotsa taba ya ho itshetleha ka khemikhale e le nngwe feela. Tse ding tsa dihwai di ipaketse bofutsana ka botsona ka baka la ho sebedisa mekgwa e fosahetseng ya mofuta wa no-till nakong ya dilemo tse ngata. O tlamehile ho kgetha ho dumellanang le tseo o nang le tsona, e leng diterekere le disebediswa tsa temo. Ditjheho le dikotsi tsa ho fetohela mokgweng wa no-till kapa wa minimum till ka disebediswa tse ntjha tsa theko e phahameng di tlamehile ho shejwa ka hloko le ka ihlo le ntjhotjho.

Tshwaetso mobung

Haeba o batla ho tloha mokgweng wa temo wa sejawalejwale ho ya ho wa pabbleho, etela polasing eo mokgwa wa no-till le wa pabbleho ya mobu e sa kang ya sebediswa nakong ya lemo tse fetang tse supileng, e leng mobung o ommeng, moo pula e leng e lekaneng (mohlomong e fetang 650 mm ka selemo), kapa masimong a nosetswang ka sekgahla se matla sa pivot.

Epa mobu, mme o tla fumana makgapetla a thata a mobu, dinonometsane di le ngata, ho le teng pokellano ya dikarolwana tsa mobu, keketseso ya manyolo, ho le siyo ho teteana, ho sa

ntse ho le teng mongobo hammoho le ntlaflalo ya mongobo e kgemang mmoho le pokello ya dibaktheria le mycorrhiza tse fapaneng, tse ntle tsa mobu. Boemo bona bo tjena ba mobu bo tshwering menontsha bo fa dijothollo tse jetsweng menontsha nakong yohle ya sehla, mme bo hla-hisa dijothollo tse ntle haholo.

Mokgwa kaofela wa sejawalejwale o hlahisa tse fapaneng le tseo re sa tswa bua ka tsona hodimo mona. Hopola hore ho nka dilemo tse ngata hore ho fihlellwe boemo bo hlwahlwba lebelletsweng ba mobu wa sebele.

Qetelo

Ka hloko nahana ka dintilha tse amehang mona hodimo jwalo ka ha re hhalositse, hore o kgone ho etsa diphetoho morerong wa ho ntlafatsa mobu le tjhelete e tla kena pokothong ya hao, hore o tle o kgone ho phela nakong tsena tse thata o le sehwai sa makgonthe, monna hara banna, dilemong tsena tseo re yang re di lebile.

Ditaba tsena re di kumelwa ke molemi ya beileng meja fatshe.

Theibole ya 1: Kakaretso ya botle le bobe ba mekgwa e itseng ya ho phethola mobu.

Mokgwa	Melemo ya seholooh	Bobe bo boholo
Mohoma	O loketse mebu e sa omang hantle. O loketse ho keneleetswa mohwanng wa dijothollo. Tshingwana ya peo e phethotsweng hantle. Mosebetsi wa seholooh wa ho phethola mobu.	Kgonahalo e kgolo ya kgoholeho ya mobu. Tahlehelo e phahameng ya mongobo. Mobu o tlamehile ho ba mongobo o nepahetseng. Popeho ya makgapetla a thata a mohoma. Ditjeho tse hodimo haholo tsa mafura le mosebetsi.
Tjhisele	Siya bokahodimo ba mobu bo le kgorofo moo ho phetollelwang matlakala, mahlaku, le tse ding. Kgoholeho e foktsehileng ya moyo le phofodi ya mongobo ho feta ha ho phetholwa mobu. Loketse mebu e sa omang hantle. Ho keneleetswa ha mohwang wa dimela ho ka laolwa ka mafuta e itseng ya dithaene. Ho ka sebediswa disebediswa tsa temo tse baballang ditshenyehelo, tse phetholelang mohwang mobung, e leng tsa 'rolmoer' pele mosebetsi o qala.	Taolo e kgolwanyane ya kgoholeho ho feta ho lema. E sa ntse e batla e le tahlehelo e kgolo ya mongobo. Phokotsa ya mohwang wa dimela hore mohwang o fete sesebedisweng. Ho setwa ha thaene le mafuta wa yona di tlamehile ho ba tse loketseng maemo a masimo. Dithhoko tse mahareng tsa mafura le tsa mosebetsi.
Tetse (Disk)	Phokotseho ya mobu ka mohwang o eketsehileng ho feta temong ho ya ka mofuta wa bohlo ba tetse le lebelo la ho keneleetswa. Loketse mebu e ntshitsweng metsi hantle le e lehlabathe. Keneleto e ntla ya mohwang e a hlokahala.	Taolo e tlase haholo ya kgoholeho ya mobu. Tahlehelo e phahameng ya mongobo. Tshenyo e phahameng ya popeho ya mobu. Ho teteana ha mobu o metsi. Ditjeho tse mahareng tsa mafura le mosebetsi.
Ho phetholwa ha mofuta wa pabbleho – mokgwa wa ho isa ho wa no-till	Taolo e ntla haholo ya kgoholeho. Pabbalo ya mongobo o phahameng wa mobu. Ditjeho tse tlasetlase tsa mafura le tsa mosebetsi. Bopa popeho ya mobu le bophelo bo bottle.	Letho kapa keneleto e nyane haholo ya mohwang wa dijothollo. Boitshetleho bo phahameng mananeong a ditjheho tse laolang mahola le tsebo le boiphilelo tshebedisong ya tsona. Ho futhumala butle ha mebu e ommeng ka mokgwa o fokolang. Ho teteana ho fokoditsweng haeba ho sebediswa sesebediswa se nepahetseng le dithaere tse sephara tsa diterekere le metjhine e kotulang. Ho hlokahala diterekere tsa kilowatt tse phahameng, mme di dumellane le diplantere tse rarahaneng/tse tswetseng pele. Melongwana e sebetsang ka matla ya difafatsi tsa dijothollo tse nang le metako (<i>calibration</i>) e nepahetseng. Taolo ya mahola e etswang ka nako e hlokolosi. Tshebediso e etswang ka nako ya mahola dilemong tse mmalwa tsa pele.

Ho boima, empa ho molemo ho etsa

Ka la 21 Loetse 2017 setho sa Grain SA, Wilmar Adams, molemi wa kgale ya dilemo di 37, ya tswang Suurbraak ho la Kaapa Borwa, o amohetse kgau ya SAB ya Molemi wa Selemo ya Thuthuhang wa Kgarese.

O neilwe kgau nakong ya Letsatsi la Kananelo ya Molemi le neng le ketekelwa Polasing ya SAB ya Kgarese Caledon. Mokete o ne o tshwerwe ke ba Diritedi tsa Afrika Borwa (*South African Breweries* (SAB) le ba AB InBev ho bontsha boinehelo ba bona kgodisong le ntshetsopeleng ya lefapha la temo la Afrika Borwa.

Mekgwa le ditlwaelo tse holang

Suurbraak ke torotswana ya Mmasepala wa Lebatowa la Overberg ho la Kaapa Bophirimela. Motsana ona o qadile ka 1812 ha mokgatlo wa London Missionary Society o theha seteishene moo. Tulo ena e haufi le pelo ya Wilmar ka ha ke moo ntatae, Eddie, a ileng a simolla ho mo kenya temong. O holetse tulong ena, moo a tshwereng temo ya dihekthara tse 300 mobung wa setjhaba oo a o hirisetsang mmasepala wa selehae.

Mahatma Ghandi, moetapele wa mokgatlo o ikemetseng wa India o kile a re: 'Bokamoso bo itshetlehile hodima seo re se etsang kajeno'. Temo ya Paballeho ke bopaki ba sena, mme Wilmar o dumela nneteng ya melemo ya hona. Temo ena ha e a thusa feela ho fokotsa kgoholeho ya mobu le ho eketsa paballeho ya metsi, empa e entse phapang e bonahalang kunong ya hae. Dilemong tse nne tse fetileng, palohare ya kuno ya hae e eketsehile ho tloha ditoneng tse 1,4 ho isa ho tse 3,6 hekthara ka nngwe.

Ka baka la mekgwa e fokolang ya temo mobung wa setjhaba, Wilmar o ile a tshwanelo ho qala ka ho lokisa ho se lekane ho leng teng mobung ka sepho sa ho ntlatfsa monono wa mobu hoba a nke boikarabelo ba mesebetsi ya temo ho ntatae, Eddie, ya hlokahetseng dilemong tse mmalwa tse fetileng. Kalaka e ile ya sebediswa ka nepo ka sepho sa ho lokisa pH ya mobu, mme teko e ile ya etswa ya ho baballa mongobo, e leng ka ho ntlatfsa mohwang o hodima mobu.

Kajeno o se a lema kgarese, koro, habore le canola mokgweng wa phapantsho ya dijotollo. Phapantsho e fetofetolwa ho ya ka kuno le dihla hore e kgone ho dumellana le diphetoho le diphepheto tse ka bang teng. Sehleng sa 2016 o

Ka mora ho kenya tshebetsong temo ya paballeho le ho tsitsa mekgweng e metie ya temo, Wilmar a fana ka tiisetso ya sejothollo se setle le kuno e phahameng masimong a hae.

Nakong ya Letsatsi le Kananelo ya Molemi wa SAB, Frikkie Lubbe, setsebi ho tsa temo, se emetseng institjhute e tsejwang ka la South African Barley Breeding Institute (SABBI), le David Hauxwell, Motlatsi wa modulasetulo wa phumanthso le tshwarello ho ba AB InBev, o nehelane ka kgau ya 2016 ya Molemi ya Thuthuhang wa Kgarese (mobung o om meng) ho Wilmar Adams (qetellong ka ho le letona) mabapi le ho kenya letsoho ha hae indastering le makgabane a hae tlahisong ya kgarese. Ba ne ba le motlotlo ka bogoni ba hae tsamaisong ya ditjheho tsa tlahiso, ditekanyetso hammoho le tjhelete e kenang hekthareng ka nngwe.

kgonne ho hlahisa habore ya kuno ya ditone tse 3,6 hekthara ka nngwe. Nakong ya sehla sa komello moo pula e leng ya 102 mm feela, o nnile a kgonna ho hlahisa ditone tse 3 hekthara ka nngwe. Canola e iswa planteng ya canola, Soill yona Swellendam, ha dijothollo tse kotutsweng tsona di iswa Sentral-Suid Koöperasie (SSK) moo yena e leng setho sa yona – koporasi ya temo e thelweng ka 1931 ke balemi lebatoweng la Overberg la Afrika Borwa. Mmaraka o etswa ke khamphani e shebaneng ka ho otloloha le mmaraka wa dijothollo.

Dilemong tse tsheletseng tse fetileng, Wilmar haesale a ntse a sebedisa mokgwa wa no-till masimong, a fokotsa kgoholeho le tahlelolo ya mongo-bo mobung. O bolela hore mokgwa ona o na le sekghala se settle haholo diphedeng tse nyane tse mobung, tse tshehetsang botle ba sejothollo. Mokgwa ona o se o thusitse ka ho fokotsa ditjeho ka phokotseho ya bongata ba manyolo a hlokahalang, hammoho le phokotseho ya mafura a sebediswang.

Haesale ho tloha tshimolohong ya temo ya hae, o se a tsetetse 'Mokgweng wa Temo ya Modimo'. Mokgwa ona wa tlahiso le tataiso o ile

wa ntshetswa pele ke Boet Pretorius, e mong wa balemi ba bangata ba bahwebi ba ileng ba lahle-helwa ke mapolasi a bona nakong ya ho nkelwa mapolasi mane Zimbabwe. A etsa qeto ya ho thusa balemipotlana ho lema ka katleho ka mokgwa wa se bitswang 'mokgwa wa temo ya ka moso'. Mokgwa ona o itshetlehile dinneteng tse nne:

- **Ka nako:** Balemi ba tshwanetse ho etsa dintho ka nako. Haeba ho hlokahala ho sebedisa tjhefo ya dikokwanyana, se senye nako. Hona ho tlisa phapang pakeng tsa molemi ya tlwaelehileng le molemi ya hlahileng ka mahetla.
- **Maemo:** Dtlwaelo tlahisong di tlamehile ho etswa ka nepo kgetlong la pele, mme ha ho a tshwanelo ho sebediswa mekgwa ya ho paroletsa (ya hore mosebetsi ha o etsetswe makgethe).
- **Ha ho tshenyo ya letho:** Tshenyo ya metsi, ya peo kapa ya dihlahiswa ke ho lahlela tjhelete ka metsing.
- **Ka thabo:** Rata seo o se etsang kapa o mpe o tlohele.

Lelapa la Adams le motlotlo ka ho kenya letsoho tshireletsong ya dijo ka hara naha. Wilmar mmoho le mofumahadi wa hae, Chrishenda le mora wa bona, Wade (5).

Ho boima, empa ho molemo ho etsa

Ho ya ka Dirk van Papendorp, eo e bileng e mong wa batataisi nako ya dilengwana, katleho ya Wilmar ke ho sebetsa ka thata hammoho le mekgwa e tswileng matsoho ya temo. Dirk o ile a thabiswa haholo ke molemi enwa ya mafolofolo, ya nang le tjheseho hoo a bileng a mothonyetsa se bitswang Kgau ya Molemipotlana ya Tswetseng pele ka ho fetisia wa Kopano ya Naha Tlhokomeleng ya Mobu Temong e Ntle ya Paballeho (*National Land Care Conference Best Conservation Agriculture: Advanced Smallholder*).

Tshepo ya bokamoso

O na le tshepo ka bokamoso ba temo Afrika Borwa, mme o re balemi ba ntseng ba thuthuha ba tlamehile ho sebetsa ka thata le ho tshepa Modimo hore ba atlehe. Ho ba batjha ba ntseng ba thuthuha, keletso ya hae ke ena: 'Haeba o batla ho sebetsana le temo, kena ho yona, o se ke wa inyatsa ka bowena. Empa le teng haeba o kena ho yona, e etse ka tjheseho'.

O lakatsa ho fumana mobu o moholwanyane, empa hona ha ho kgonahale mae-mong a jwale. Mobu o lemehang lebatoweng la Suurbraak o monyane, mme o tshwanetse ho arolelwaa baahi tulong eo. Ha e le mona ba bangata ba ntse ba emetse ho fuwa sekotwana sa mobu, o a tseba hore menyetta ya ho fumana sekotwana sa mobu ke e fokolang haholo. Toro ya hae ke ho ikemela temong ya hae, empa ka baka la theko e phahameng ya sekotwana sa mobu wa temo ya kgwebo, toro ena e ke ke ya fihellwa. 'Ntle le thuso ya mmuso, ha ho ka moo balemi ba ntseng ba thuthuha ba ka fumanang mobu ka teng.

E nngwe ya diqeto tse ntle ka ho fetisia tseo Wilmar a di entseng, e bile ho tsetela sesebedisweng sa hae ka boyena. O sebedisa borakonteraka ha a hloka ntho eo a eso be le yona kapa o hira balemi ba bahwebi lebatoweng ho mo thusa.

Katleho e tlisa kgotsofalo

Qotsa eo Wilmar a dumellanang le yona ka hohle-hohle ke e reng: 'Katleho ha se senotolo sa thabo. Thabo ke senotolo sa katleho hobane haeba o rata seo o se etsang, ke hona o tla atleha'. Ho nna, seo ke se etsang ha se mosebetsi, e mpa e le papadi, ke tjheseho ya ka', o realo. O rata ho fapafapano ho bang teng indastering ena ya temo moo letsatsi la kajeno le tshwanang le letsatsi la hosane. 'Ha ho ntho ya ho dula dintho di sa fetoha'. O rata seo a se etsang, mme haeba lelapa la Adams le ka fumana monyetta, Wilmar o rata ha a ka nka lelapa lena ho etela mapolasi moo lelapa lena le ka ithutang ho malapa a mang le ho bona ka moo mekgwa e fapangen ya temo e nang sekgaahlha ka teng temong le dijothollong.

Sebapadi se tummeng sa basketball sa Amerika, Michael Jordan, se kile sa bua mabapi

le katleho, mme sa re: 'Batho ba bang ba batla hore e etsahale, ba bang ba lakatsa hore e etsahale, ba bang ba etsa hore e etsahale' Wilmar ke motho ya neng a batla hore katleho e etsahale, a lakatsa hore e tle e etsahale, mme qetellong a etsa hore e etsahale. Ka boikemisetso le ho tiisa potongwane, toro ya hae ya ho ba le masimo a reng yena ka letsatsi le leng e ile ya fetoha taba ya nnete.

Ditaba tsena re di kumelwa ke Louise Kunz, mophethisi ho tsa Pula Imvula. Ho fumana lesedi le batsi romella emeile ho louise@infoworks.biz.

Canola moholmong ha se sejothollo se molemo ka ho fetisia, empa ho e sebedisa lenaneong la phapantsho ya dijothollo ho thusa taolong ya jwang ba rokgo bo phehileng kgang le koro, kgarese le habore, e leng tse jetsweng masimong.

Komello Kaapa Bophirimela – ditjeho thomellong ya koro bothata

Dihla tse tharo tsa tlhahiso di re bontshitse tshekamelo e makatsang tlhahisong ya dijothollo tsohle hammoh le tsa peo tsa oli mona Afrika Borwa.

Mabapi le koro ka ho qollesha, diphetoho mabapi le tshekamelo tlhahisong ya koro di bile haholoholo ka baka la diphetoho tsa tlelaemete moo selemong sa tlhahiso sa 2014/2015 indasteri e ileng ya shebana le komello e batsi, pula e mahareng ka kakaretso sehengl se fetileng sa tlhahiso hammoho le komello e bileng teng hamorao Kaapa Bophirimela sehengl sa tlhahiso sa 2016/2017.

Nakong ya sehla sa mmarakaa sa 2017/2018, e leng sehla sa jwale sa mmarakaa, tlhahiso ya koro e lekanyetswa ho fihla ditoneng tsa dimilione tse 1 655. Dibaka tse jetsweng koro di theohile ka diperesente tse 3,3. Le ha ho le jwalo, tlhahiso e lebelletswe ho theoha ka 13,4% ho tlaha sehleng se fetileng, se ileng sa hlahisa ditone tsa dimilione tse 1,9. Ho theoha ha tlhahiso sehleng sena ho ile ha bakwa haholoholo ke ho fokola ha pula Kaapa Bophirimela. Ka baka la pula e bileng tlasa palohare le mongo-bo o bileng tlase haholo dikarolong tse ding tsa Kaapa Bophirimela, phapang e kgolo e bile teng mabapi le boemo ba sejothollo, e leng ho ileng ha baka tshwaatso ya kuno ka kakaretso.

Dilemong tse fetileng, tlhahiso ya koro ya selehae e ile ya theoha haholo, e leng ho ileng ha etsa hore naha e itshetlehe ka thepa e kenang e etswa ka ntla ka sepheo sa ho kgotsotfsa tlhoko ya selehae ya koro, e leng ya ditone tsa dimilione tse 3,1. Ka baka lena, ha ho makatse ha e le mona sehleng sa jwale sa tlhahiso e tlase Afrika Borwa koro e ka nnang ya eketsa dithoko tsa yona tsa ho romellwa ke dinaha tse ka ntla hore e kgone ho kgotsotfsa dithoko tsa yona tsa ka hara naha. **Theibole ya 1** e bontsha diphetoho tse fapaneng tse lebelletseng sehleng sa jwale, papisong le dihla tse pedi tse fetileng ho tlaha ho sa 2015/2016 ho isa ho sa 2017/2018.

Theibole ya 1: Phepelo le Tlhoko ya koro Afrika Borwa.

Netefaditswe ka la: 26 Mphalane 2017	Grain SA ditekanyetsa 2015/2016	Grain SA tjhebelopele 2016/2017*	Grain SA tjhebelopele 2017/2018**
Sebaka se jetsweng (x 1 000 dihekthara)	482	508	492
Kuno (tone/ha)	2,99	3,76	3,37
Ditekanyetsa tsa CEC tsa dijothollo ('000 tone)	1 440	1 910	1 655
Tse leng teng papatsong	1 440	1 875	1 655
Phepelo kgwebong	('000 tone)	('000 tone)	('000 tone)
Thepa ha ho simollwa (1 Mphalane)	597	827	343
Tlhahiso kgwebong	1 407	1 870	1 655
Tse kenang di etswa ka ntla	2 063	934	2 000
Kaofela phepelo kgwebong	4 075	3 641	4 004
Ditlhoko tsa kgwebo			
Tshebediso kgwebong	3 144	3 163	3 140
Tshebediso kaofela ya RSA	3 179	3 194	3 165
Tse romellwang ka ntla	69	104	110
Ditlhoko kaofela	3 248	3 298	3 275
Tse fetelang pele (30 Loetse)	827	343	729
Ditlhoko tse ntseng di lebelletswe	689	693	684
Tse ka hodima tse ntseng di lebelletswe	139	-350	46

Ho ka nna ha etsahala hore koro e kenang e etswa ka ntla e ka nna ya eketseha ho fihla dimilioneng tse 2 tsa ditone sehleng sa jwale, papisong le ditone tse 934 000 tsa sehla se fetileng. Hona e tla be e le mohato wa bobedi o phahameng ka ho fetisia wa koro e kenang ka hara naha haesale re eba le komello selemong sa mmarakaa sa 2015/2016.

Ho ya ka dintlha tse hodimo mona, ho hlakile hore diphetoho ho ya ka komello e bileng teng Kaapa Bophirimela, e bontshitse tshekamelo e tshwanang le e bileng teng sehleng sa 2015/2016, e ileng ya bolelwae e le e mpempe ka ho fetisia nakong ya dilemo tse 100. Ho boetse ho hlakile hore dihwai tsa koro tsa Kaapa Bophirimela di sa tswa sitiswa ke diqholotsa tse

ngata dilemong tse fetileng ka baka la ho fetha ha maemo a tlelaemete. Ha re shebela dintho pele, tebello ke hore keketseho ya thepa e kenang ka hara naha e ka nna ya tswela pele ho fihlela dihwai di ena le theknoloji e betere ya peo e batlang e ikamahanya le maemo a ntseng a fetoha a tlelaemete.

*Ditaba tsena re di kumelwa ke
Michelle Mokone, Moikonomi ho tsa
Temo: Grain SA. Ho fumana lesedi
le batsi, romella e-meile ho
Michelle@grainsa.co.za.*

Dihwai tse fetang 3500 di fuwe matla ka 2017

Ho ithuta boiphihlelo ho tshwana le mae-to. Leeto le simolla moo boithuto bo leng teng hona jwale, mme le qetella ha mothuti a se a atlehole. Qetello ya leeto hase ho tseba haholwanyane, empa ke ho etsa haholwanyane – Julie Dirksen, setsebi sa maqheka a boithuto le moralo.

Ha re nahana ka Kwetliso ya Grain SA ya Ntshtsopele ya Molemi e etswang selemo le selemo, qotso ena e utlwahala e fupere nnete ya mmakoma. Tsebo ha e bolele letho haeba e sa sebediswe. Kwetliso ha e etsetswe feela hobane e le kwetliso. Lona dihwai le ruiswa ke tsebo le boitsebelo ba tseo le di etsang hore le hole, mme ka nako tshole le nne le ntlatfatsa dijothollo tsa lona, ka moo le ka bolokang dijothollo tsa lona ka teng setorong, ka moo le ka di rekisang ka teng, ka moo

le ka hlokamelang disebediswa ka teng, ka moo le ka etsang tekanyetso ya tseo le nang le tsona, ka moo le ka etsang merero ka teng ya ka moso, ka moo le ka qetellang le ikemetse ka maoto a mabedi lehlakoreng la ditjhelete, hammoho le tse ding tse ngata. Tsebo ena e sebediswa letsatsi le letsatsi ho thusa wena le lelapa la hao le ho kanya letsoho tshireletsong ya dijo naheng ena ya rona e ntle.

Ke tlhompho ho etsa pehelo ya hore dihwai tse **3 510** di bile teng dithutong tse **214** tsa Grain SA selemong sa 2017! Sehwai ka seng se ileng sa etsa qeto ya ho intlatfatsa ka ho ba teng dithutong tsena se tshwanetse ho ba motlotlo le ho ikotla sefuba.

Thuso ya ditjhelete

Re rata ho lebona batsheheti ba fapaneng ba thusitseng ka ditjhelete, e leng ba kang ba Maize

Trust, Winter Cereal Trust, OPOT, Sorghum Trust, DST (Lefapha la Saense le Theknoloji), Jobs Fund, DRDAR EC (Lefapha la Ntshetsopele ya Dibaka tsa Mahae le Ntlafatso ya Temo, Kaapa Botjhabela) ba thusitseng hore dithuto tsena tsa kwetliso tsa 2017 di kgonahale. Re re 'Le ka moso di nne di tswale mafahla!'

*Ditaba tsena re di kumelwa ke Liana Stroebel,
Mohokahanyimmoho wa Provense, (Kaapa
Bophirimela) wa Lenaneo la Ntshetsopele la
Grain SA. Ho fumana lesedi le batsi romella
e-meile ho liana@grainsa.co.za.*

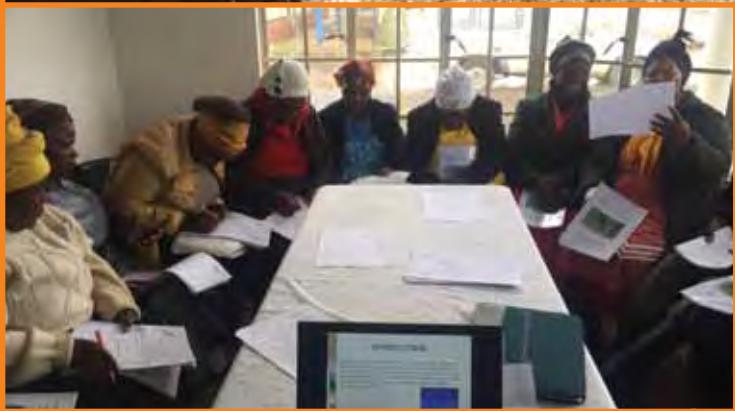
Theibole ya 1: Dithuto tse bileng teng ho tloha ka la 1 Pherekong 2017 ho fihlela ka la 22 Pudungwana 2017 (ho sa kenyelletswe dithuto tsa Tshitwe).

Tlhahiso e phahameng ya Poone le Mmaraka	Selelekela Tlhahisong ya Poone Nosetsong	Tekanyetso ya Mehlozi le Moralo wa Polasi
Tokiso ya Motheho ya Enjine	Selelekela Tlhahisong ya Dinawa tsa Soya	Tshebediso e Baballehileng ya Dithuluse le disebediswa tsa Polasi
Boitshwaro Kgwebong	Selelekela Tlhahisong ya Soneblomo	Tlhokomelo ya Terekere le Disebediswa tsa Polasi
Thuto ya Borakonteraka	Selelekela Tlhahisong ya Koro	Tlhokomelo ya Terekere Karolo ya 2
Phaello ka Temo	Boitsebelo ho tsa Bophelo	Tlhokomelo ya Terekere Karolo ya 1
Tlhokomelo e Phahameng ya Terekere	Tlhokomelo ya Metjhine	Boitsebelo Bosebeletsong (Ho tjheselletsa)
Selelekela Tlhahisong ya Matokomane	Tjhefo ya Mycotoxins – Poloko e baballehileng ya Poone	
Selelekela Tlhahisong ya Poone	Thuto Tshebedisong ya Boitsebelo – metako ya Plantere le Sefafatsi	

Ho tloha ka la 1 Pherekong 2017 ho fihlela ka la 22 Pudungwana 2017 ke dihwai kaofela tse 3 510 tse ileng tsa ba teng dithutong tse 214 tsa Grain SA.

MENYETLA nakong tsa ho putlama ha moruo

Re le baahi re ka ipotsa dipotso – ho putlama ha moruo le ho wa ha ranta ke eng? Ho ama nna le kgwebo ya ka jwang? Nka etsa eng ka bothata bona?

A re ke re qale ka ho hlalosa mantswe ana. Ho putlama ha moruo ke ha ikonomi ya na ha e theoha haholo nako ya bonyane dikgwedi tse tsheletseng ka ho latelana kapa nako ya dikotara tse pedi tse latelanang. Tlhhisokakaretso ya selehae (*GDP*) ke e nngwe ya matshwao a seholoho a sebediswang ho metha bophelo bo bottle ba ikonomi ya na ha. E bolela boleng ba Ranta kaofela ya thepa yohle le ditshebeletso tse tlhhiswang ka hara na ha nakong e itseng e behilweng. Ka tlwaelo nakong ya ho putlama ha moruo, phokotseho le yona e ba teng ya tjhelete e kenang ya na ha, hammoho le ya mesebetsi le ya dihlahiswa le ya dikgwebo.

Nahana ka yona ho ya ka kgwebo ya hao. *GDP* ya kgwebo ya hao e tla ba boleng kaofela ba dihlahiswa tsa polasi ya hao. Ka mantswe a mang, ke boleng (tjhelete) ba tlhhiso ya hao kaofela. Tjhelete ena e sebediswa ho lefella ditjheho kaofela tsa kgwebo ya hao hammoho le tse ding tseo o ka bang le tsona kathoko. Ho hlakile hore haeba tjhelete e kenang ya kgwebo e fokotseha, o tla kopana le mathata a ho lefella melato ya hao kaofela. Kapa ebang o na le molato o itseng, o tla thatafallwa ke ho o lefella.

Ho jwalo feela le ka na ha. Naha e tlameha lefa melato e itseng, e kang ya meputso ya basebeltsi ba mmuso, ho phetha mesebetsi e meng e kang ditsela, ho fana ka thuto le ditshebeletso tsa bophelo bo bottle dipetlele, le tse ding. Tjhelete e kenang e a hlakahala ho lefella tsena tsole. Tjhelete e kenang ya na ha haholoholo ke ya lekgetho le bokellwang, mme ha tjhelete e haella, na ha e etsa kadimo ya tjhelete ho lefella melato ena ya bohlokwa. Ha na ha e hola hanyane, le lona lekgetho le kena hanyane, mme ke tjhelete e ngata e tla tshwanela ho adingwa. Hopola hore tjhelete tsa kadimo di tlamehile ho lefawa, mme ha tjhelete ya bohlokwa e sa kene e etswa kgolong ya na ha ka boyona, ho tla ba boima haholo ho lefella melato e entsweng.

Papisong le kgwebo ya hao – haeba o lakatsa ho adima tjhelete institusheneng e adimanang ka ditjhelete, bao ba tla o ‘kereita’ (ba o behe sekaleng pele) hore ba be le bonneta ba hore na kgwebo ya hao e tla kgona ho lefella molato wa hao na. Haeba institushene e o beha sekaleng, mme e fumana hore o tla sitwa ho lefella kadimo ya hao ya tjhelete, institushene e tla o ‘theolela boemong bo tlase’, e leng hore o ke ke wa adingwa tjhelete kapa

Naha ya rona le dikgwebo tse ngata mona Afrika Borwa di hula ka falese hona jwale, empa letsatsi le tla boela le tjhabé hape. Ka baka lena, ema o le malala-a-laotswe, o emetse dilemo tse tllang tsa tjhai.

“

o tla adingwa tjhelete e tla kgema mmoho le tswala e phahameng haholwanyane.

Ho jwalo feela le ka na ha. Phapang feela ke hore mabapi le dinaha, ho teng baemedi ba methating bongata ba kadimo eo motho a e batlang, mme bona ba shevana le kotsi ya hore na ha e kopang ho adingwa tjhelete na e tla kgona ho e lefella kadimo eo na. Mona Afrika Borwa, re na le baemedi ba bararo ba shebaneng le dikadimo tsa ditjhelete (Standard & Poor's, Moody's le Fitch). Ho ya ka ho putlama ha moruo (kgolo e tlase/phahameng), ho phahama ha lenane la batho ba sa sebetseng, mathata a tsa dipolotiki, hammoho le tse ding, ba babedi ba baemedi ba se ba theolelse Afrika Borwa boemong bo tlase. Ka mantswe a mang, ho ya ka maikutlo a bona, ba ahlotsi hore Afrika Borwa e boemong ba kotsi ba hore e ka adingwa tjhelete efe kapa efe (e ka hloleha ho e kgutlisa). Baahlod

ba boraro ba sa ntse ba tlamehile ho etsa qeto ya moshwelella. Ha boraro bona bo theolela Afrika Borwa boemong bo tlase, re tla be re le boemong bo tlasetlase, ba ya ke keng a thuswa. Jwale ho tla ba boima haholo hore na ha e kgone ho adima tjhelete ya ho kganna na ha, tsamaisa na ha, mme e ka adingwa feela le teng ka phaello e hodimo haholo.

Hore na o ka dumellwa sekoloto ke ntho e amang mang le mang ya lakatsang ho dumellwa sekoloto, e ka ba motho ka boyena, koporasi, mmuso wa provense, kapa mmuso o ikemetseng.

Na tsena kaofela di ama nna le kgwebo ya ka? Tabeng ya pele, haeba o lakatsa ho adingwa tjhelete, lebella mehato ya ho behwa sekaleng, e leng e boima e kgemang mmoho le sekgahlha se phahameng sa tswala eo o tla lebellwa ho e lefa. Tjhelete e tla fetoha ntho e thata ho fumaneha, mme e tla hloka hore o tlame lebanta ho lefa kadimo eo. Tabeng ya bobedi, boleng ba Ranta bo ka nna ba tswela pele ho theoha, e leng se ka etsang hore ditjheho tsa tse kenang ka hare ho na ha, jwalo ka ole, di nne di phahame le ho feta. Phaello ya dikgwebo e tla ameha ha bohloko ke maemo a tjena.

Nka etsa eng ha maemo a le tjee? Wena o e mong wa batho ba etsang dimilione tse 56 ba phahameng mona Afrika Borwa. Ha ho se sekaalo seo o ka se etsang, ngwaneso. Selei se kgiti lejwe.

Mohlomong o tla hopola mantswe a e nngwe ya dipina e reng – ‘Don’t worry, be happy’ (Se tshwenehye, thaba). Amohela boemo bona e le phephesto, mme o leotswe pentshele ya hao mabapi le dintla tsole tsa tsamaiso ya kgwebo ya hao, mme o e ntlatfase hore e o kenyetse phaello e tla tshwarrella nako e teletsana. Wena tiisa potongwane!

Hopola, ikonomi (ditjhelete) ya lefatshe kapa ya na ha efe le efe kapa ya kgwebo efe kapa efe e tshwana le lebidi le bidikolohang ditjheleteng – kajeno ntho di tsamaya hantle, hosane ho boima, ke dilemo tse ntla tsa tjhai, hosasa ke dilemo tse boima tsa tlala. Naha ya rona le dikgwebo tse ngata mona Afrika Borwa di hula ka falese hona jwale, empa letsatsi le tla boela le tjhabé hape. Ka baka lena, ema o le malala-a-laotswe, o emetse dilemo tse tllang tsa tjhai. Ka baka lena, tadima ho putlama ha moruo le ho theolelwya boemong bo tlase e le monyetla. Tlama lebanta. Ntlafatsa kgwebo ya hao!

Ditaba tsena re di kumelwa ke Marius Greyling, mophethisi ho tsa Pula Imvula. Ho fumana lesedi le batsi romella e-meile ho mariusg@megacc.co.za.

Tsamaiso le paballeho ya kgwebo

Kaofela re lemohile nnete ya hore naha ya rona e na le melao e mengata e amang tsamaiso ya kgwebo ya temo. Boikarabelo ba rona ke ho laola melao ena.

O mong wa melao ena ke Molao wa Bophelo bo bottle le Paballeho (No. 85 of 1993). Molao ona o laola bophelo bo bottle mosebetsing le hona polasing ya hao.

Dihwai jwalo ka bahiri ba tlamehile ho fana ka hohle ka moo ho kgonahalang ka teng ka tikoloho e baballehileng ya ho sebetsa, e leng e hlokanang dikotsi tse ka behang bophelo ba basebetsi ka mosing. Le ha ho le jwalo, beng ba mesebetsi le bona basebetsi ba jara boikarabelo ba ho tiisa hore melawana ya Molao ona e phethiswa ka nepo.

Tabeng tsena tsa kajeno, re rata ho tsepamisa maikutlo ho tse amang boikarabelo ba monga polasi kapa yena mohiri. Jwalo ka beng ba thepa:

- le tlamehile ho tiisa hore basebeletsi kaofela ba utlwisa Molao ona;
- le tlamehile ho hlwaya dikotsi tse ka etsahalang, tse amanang le mofuta wa mosebetsi o etswang;
- le tlamehile ho theha le ho kenya tshebetsong mehato ya kelohloko ho tshireletsu basebeletsi kgahlanong le dikotsi tse ka etsahalang le ho fana ka mekgwa ya ho kenya mehato ena tshebetsong;
- le tlamehile ho fana ka lesedi, ditaelo, kwetliso le taolo, e leng tse hlokahalang hore basebeletsi ba phethe mesebetsi ya bona ka paballeho;
- le tlamehile ho tiisa hore mosebetsi o a phethwa le hore disebediswa di tlasa leihlo le njhotjho la mosebeletsi ya kwetlisitsweng, ya utlwisaang dikotsi tse ka etsahalang, tse amanang le disebediswa tsena; hammoho le
- le ho tiisa hore ha ho mosebeletsi ya tla nne a tswele pele ka mosebetsi o tla beha bophelo ba hae kotsing haese ha mehato e hlokahalang ya paballeho e se e nkilwe.

Ha kotsi e ka etsahala, mme monga mosebetsi a fumanwa a bile bohlaswa, monga mosebetsi a ka nna a shevana le ditlamorao tse babang. A ka shevana le tefiso e kgolo haholo, e ka nnang ya kgema mmoho le ho kena tjhananeng hammoho le taelo ya ho lokisa phoso eo. Ditlamorao tse mpe e ka nna ya ba ho angwa hampe ke tlahiso hammoho le dikamano tse mpe pakeng tsa hae le basebeletsi haeba dikotsi di ka fetoha ntho ya kgafetsa.

Ka baka lena, ho molemo ho laola dinttha tsa bophelo bo bottle ba basebeletsi hammoho le paballeho ya bona kgwebong. Katamelo ya rona e qholotswa ke maele a reng 'ho ipaballa ho molemo ho feta setlhare'. Hopola hore tsamaiso e bolela ho etsa moraloo wa dintho tsa hao, ho hlophisa, ho kenya dintho tshebetsong (metjhine e dume) hammoho le taolo ya mesebetsi. Empa hore o

fihlelle tsena, o tla hloka lesedi/tsebo – 'ha o sitwa ho metha/lekanya, nnete ke hore o tla sitwa ho laola/tsamaisa dintho'. Haele tabeng ya bophelo bo bottle le paballeho, o ke ke wa sebedisa thepi ya ho lekanya, empa e tla ba hlahloba ya mehlodi kaofela e leng teng polasing ya hao le ho fumana karabo ya "e" kapa "tjhe" dipotsong tse tla botswana.

Ke ena mehlala e mmalwa ya dipotsotse o tlamehileng ho ipotsa tsona tabeng ena.

Basebeletsi ba hao

- Na basebeletsi ba hao ba kwetlisitswe ka nepo mabapi le dithuluse kaofela tse ba di sebedisang, metjhine, disebediswa tse ding jwalojwalo tseba sebetsang ka tsona?
- Na o buisana kgafetsa le basebeletsi ba hao mabapi le ditaba tsa bophelo bo bottle le paballeho?
- Na o file basebeletsi ba hao diaparo tse hloka halang tsa boitshireletso le ho hlokombela tshebediso e nepahetseng ya tsona?

Tsamaiso

- Na o na le dinomoro tsa mehala ya tshohanyetsu haufi le wena?
- Na o na le diforomo tsohle tse hlokahalang?

Meaho

- Na tse sebediswang le thepa e fihlang di bolokilwe ka mokgwa wa hore di se wele hodima motho kapa ho mo kwalla/thibela ho feta kapa ho swahlamana ka tlasa mosebeletsi ya hlwellang hodima tsona?
- Na menyako le diheke tse lebisang dibakeng tse kotsi tse kang polokeleng ya manyolo, dibaka tsa diphoofolo, le tse ding e dula e kwetswe ka thata ho thibela bana le batho ba sa dumellwang ho kena?

Dibaka tsa diphoofolo

- Na dibaka tsa bodulo ba diphoofolo, diheke, tsa ho theolela thepa tlase hammoho le tsohle tse tshireletsang (diterata), ke tse lekaneng bakeng sa mosebetsi, di tile hantle le ho lokisa hantle?

Tsa Dijothollo le malwala

- Na tse tsamaisang dijothollo hammoho le dikarolo tse sebetsang, e leng tse tshelang le tse theolang thepa metjhineng, di tshireleditswe hantle?

Workshop

- Na dithuluse tse sa tsamayeng tse kang di-graendara, disakga le tse ding di tshireleditswe ka tshawelo?
- Na disebediswa tse tshireletsang, tse kang dikokoloso, dikatiba, tse thusang ho hemma, ditshireletsi tsa rabara kapa polasetike, tse

tshireletsang ditsebe, di-aprone le diheleme, na di dula di le teng le ho fumaneha ha bonolo ka polokeleng ya tsona?

- Na sesebediswa se timang mollo (sa mofuta o nepahetseng) se fumaneha kapele haeba se hlokalala?

Meaho ya polokelo ya thepa

- Na bokahodimo ba foluru bo tiile, bo batalletse ka tshawelo, mme ha bo na eng kapa eng e ka sitisang?

Polokelo ya dikhemikhale

- Na sebaka sa polokelo se kganya hantle hore motho a kgone ho bona dikhemikhale le ho bala dilebole?

Polokelo ya mafura

- Na dibaka tsa polokelo di tshireleditswe, mme na di baballehile ka thata?
- Na basebeletsi ba rutwa ditaelo tse baballehileng tsa ho tlatsa mafura, tse kang ho tima enjene le ho e fa nako ya ho phola hanyane, ho se tsube, ho tlatsa tanka ka hloko hore ho se be e tsholohelang fatshe, le ho kgutlisetsa mologngwana moo o hakwang teng?

Metjhine ya polasi

- Na tse tshirerelsang motho di dula di le teng na-kong eo metjhine e sebediswang?

Dilere

- Na lere e dula e le maemong a matle a tshebetsos hoo e baballehileng ho ka sebediswa? Na e ka jara boima ba ya e hlwellang?
- Re sa na le dipotsotse ngata tse ka botswang. Keletso ke ho etsa lethathamo kapa theibole e nang le dipotsotse kaofela tse ka botswang. Haeba o sa tsebe ho etsa theibole ena, kopa thuso. Mohlala, thutong ya Grain SA ya 'Tsamaiso ya Polasi le Diphaello' ho teng theibole ya dipotsotse 125 tse amanang le mehlodi yohle e ka sebediswang polasing.

Hang ha o ena le tsohle tse hlokahalang, o ka etsa moraloo, wa hlophisa le ho kenya tshebetsong ka sepheo sa ho lokisa mathata ohle hore o fokoste dikotsi tse ka hlahang.

Ditaba tsena re di kumelwa ke Marius Greyling, mophehisi ho tsa Pula Invula. Ho fumana lesedi le batsi romella e-meile ho marius@mcgacc.co.za.

Ruta BANA ba hao hantle...

Afetile matsatsi moo bana ba neng ba tseba hantle hore dijo tsa bona di tswa hokae, mohlala, ditshingwaneng tsa mala-peng! Bana ba bangata mehleng ena ba nahana hore lebese le etswa femeng kapa kaekae ka mokgwa wa mohlolo, mme le etswa lebenkeleng!

Batjha ba emeletse thoko le temo. Ba lahlehetswe ke ho lemotha kamano pakeng tsa temo le dijo tseo re di jang kapa diaparo tseo re di aparang. Ho feta mona, batjha ba bangata ba ikamahanya le temo empa ka mokgwa o phoso hobane ba e bona e le mosebetsi o kgathatsang mmele haholo, e leng wa ho sebetsa dihora tse ngata, tlasa lebatama la letsatsi moo tefo e leng e fokolang!

Ho teng maikutlo a ntseng a hola lefatshe ka bophara, e leng a ho ruta batjha ka temo. Hona ho tadingwa e le leqheka la bohlokwa taolong ya dikotsi tse phepetsang mehato ya pabaloo le tshireletso ya dijo.

Taba ena ke ya bohlokwa ka ho qolleha Afrika Borwa moo direkoto tsa moraorao tsa dipalopalo di bontshang hore palohare ya dilemo tsa kgolo ya balemi ke dilemo tse 62! Mona Afrika, boholo ba batho ke batjha, mme palo e fetang diperesente tse 60 hajwale ke e tlasa dilemo tse 25. Boholo ba batjha bo phela le ho sebetsa ditoropong tsa mahaeng.

Ho hlakile hore matla a karolo ya ditoropong a ho fa batjha mesebetsi ya ho lefuwa ke a tlase. Ho hlakile hore temo jwalo ka mohlodi wa mesebetsi le menyelta ya ho iphedsisa ntse e eketseha ho ba ya bohlokwa. Empa qholotso e kgolo ka ho fetisisa ke hore batjha ba bangata ha ba bone temo e le mosebetsi oo ba ka o salang morao bophelong ba bona. Ba bangata ba bona e bile dipaki tsa mathata ao boholo ba bona ba ileng ba kopana le ona, e leng moo tlhahiso e bileng tlase. Ka baka lena, ha ba ikutlwé ba hohelwa ke mosebetsi wa temo. Lena ke lona lebaka la bohlokwa ba mananeo a dikolo a ntshe-tsang pele tsebo, boitsebelo le ditalenta tsa batjha. Ka mananeo a dikolo tsa rona re tlamehile hore qetellong re bontshe bokgoni bo boholo boo batjha ba nang le bona lefapheng lena la temo.

Re na le boikarabelo ba ho bula mahlo a bana ba rona hore ba lemohe boleng le bohlokwa ba lehlakore lena le letle la temo hona jwale. Hajwale bana ke bona bareki ba jwale, ba ka moso, ba meloko e tleng ya basebeletsi le beng ba mesebetsi, mme hang ha re ka etsa hore ba lemohe bohlokwa ba temo ka kakaretsa, le indasteri ena ya poone ka ho qolleha, re tshepa hore

Ditshwantsho: Selemong sa 2017 re etetse dikolo tse 852 le ho bula mahlo a baithuti ba 115 695.

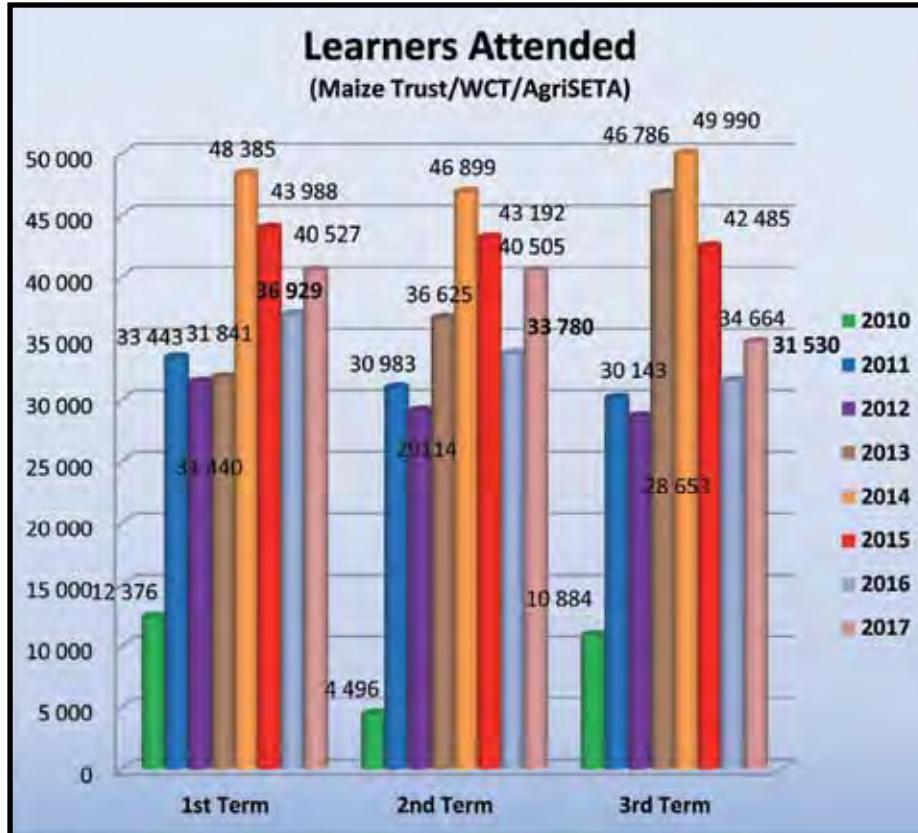
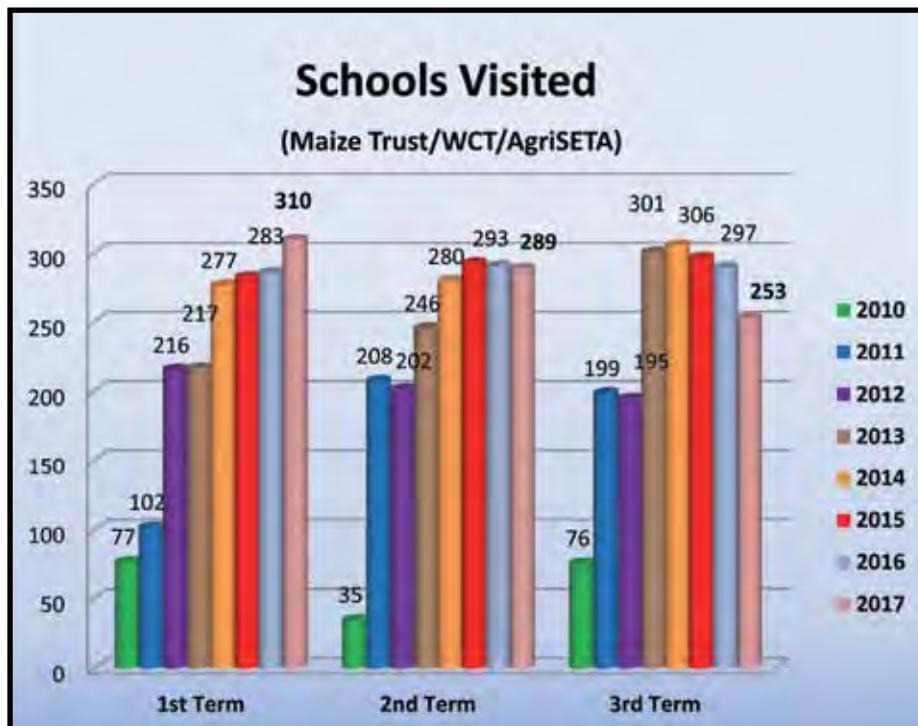
LENANEO LA DIKOLO LA GRAIN SA

kaapelepele ba tla lemoha le ho utlwisia bohlo-kwa ba lefapha lena.

Kgweding ya Phupjane 2016 Ngaka Akinwumi Adesina, Mopresidente wa Banka ya Ntshetsopele ya Afrika o boletse hore Afrika e na le matla a maho a temo, mme a etsa boipiletso ba boinehelo bo matla tabeng ya ho fetola mapolasi hore e be 'mapolasi a hlalefileng', a tsetetseng saenseng le theknolojing ka sepheo sa ho eketsa bokgoni ba ona le ho hlodisana ha ona. Afrika e tsebahala ka ho fokola ha matsete, e leng ho bileng le sekghahla se bebe le ho siya batho ba futsanehile hoo lefapha la temo le iphumanang le le ka mosing. O bolela hore Afrika diperesente tse 65 tsa mobu ohle o lemehang lefatsheng ke tse tshwanelang ho fepa dibilione tse 9 tsa batho selemong sa 2050, mme ka baka lena, seo Afrika e se etsang ka temo ha se boholokwa feela ho Afrika: empa se tla bopa bokamoso ba dijo lefatsheng kaofela! Temo e tshwane-tse ho tadingwa e le monyetla wa ho etsa leruo, eseng feela sesebediswa lehlakoreng la setjhaba le ntshetsopele taolong ya bofutsana mahaeng!

Ruta bana ba hao hantle...

Ho hlakile hore lefapha lena le hloka batjha ba ka kenyang morolo le tjheseho e ntjha. Ha se kgale haholo moo baithuti ka diphaposing tsa borutelo le naheng ka kakaresto e tla ba batho ba baholo ba tla tshwanelo ho etsa diqeto tsa bohlokwa ka

mekgwa ya dijo le maano a lefapha lena la temo. Ho bohlokwa ho kgothaletsa batho ba batjha ho etsa tse latelang:

- Ho hokahana le tsa dijo le ho lemoha bohlokwa le boleng ba temo jwalo ka mohlo-

di wa dijo le tshwele → **Temo e bohlokwa bokamosong ba ntshetsopele;**

- Ho lemoha temo e le lepatlelo la mahlkore a mangata a fapaneng le menyetla ya mesebetsi → **Diphuputso temong di hloka matla a dikelello tse ntjha;**
- Ho hokahana le mobu jwalo ka motheho wa bohlokwa wa ikonomi → **Temo e ka ba mohlodi wa tjhelete e kenang ya bahwebi ba batjha.**

Hobaneng re nahana hore temo e ka kenya letsoho hara batho ba fetohileng? Kgora ha e ate...ho atang ke tlala!

- Ho kenya batho ba batjha mesebetsing ya temo ke tsela e matla ya ho kgothaletsa malapa a phetseng hantle ka → ditshingwana tsa dijo malapeng le ditshingwana tsa baahisani. Batjha ba ka kenya letsoho tshireletsong ya dijo le ho hlokomedisa batho ka tikoloho.
- Boitsebelo ba ho bapatsa bo ka ntshetswa pele moo batho ba batjha ba ka itemelang dijo tsa bona le tse ding tse ngata → ba ka fetoha borakgwebo ba batjha ka ho bapatsa le ho rekisa dihlahiswa tsa bona.
- Batho ba batjha ba dumelang taba ya boleng ba ntho e itseng ba tla e lelekisa ka matla le tjheseho. Ke mokgwa o motle wa ho sebedisa nako ya bona ka ho iphumanelo boitsebelo ba bophelo bohle.
- Boetapele ba batjha bo ka fetola maphelo a batho, ba kgothaletsi dijo tse loketseng ho jewa mapolasing le metseng ya ditoropo, le ho fetola dikamano pakeng tsa batho hammohlo le lefatsheng le ba potapotileng.

Lenaneo la Dikolo la Ntshetsopele ya Molemi la Grain SA ke ditholwana tsa setswalla pakeng tsa Maize Trust, Winter Cereal Trust le AgriSETA, tseo kaofela di tshehetsang ka ditjhelete lenaneo ka mekgwa e mengata e fapaneng hammohlo le mabatoweng a mang. Ho se hoi le ha kopanwa le bakgothaletsi ba bangata ka sepheo sa ho tshetleha ditaba tsena dikolong tsa diprovense tse robong tsa Afrika Borwa. Sekolo ka seng se etelwa makgetlo a mararo ka selemo moo baithuti ba bontshwang ditshwantsho tsa DVD. Mona ho buisanwa le baithuti ka tseo ba di bontshitsweng. Hangata ke baithuti ba Kereiti ya 9 (kgetho ya dithuto) kapa ba Kereiti ya 12 (boikgethelo ba mosebetsi wa ka moso). DVD tsena di fupere melaetsa e kang:

- **Dijo, Tshwele, Bophelo:** Tsepamiso ya maikutlo e shebane le ho lemosa baithuti ka mafuta ya dihlahiswa tse tswang temong. Sheba <https://youtu.be/TPT4GXsNIVM>;
- **Kena ka setotswana – Selelekela Temong:** Mona baithuti ba rutwa ka dibaka

tsa tlhahiso ya tsa temo Afrika Borwa. Mona ho boetse ho fanwa ka tjhebokakaretso ya mobu, tse tshwaetsang mobu hammoho le mekgwa ya paballo ya mobu. Di fumanwa mona: <https://youtu.be/yYRy3mSn1vA>;

- **Tsa ikonomi – Ke una molemo:** DVD ena e toboketsa meeleele e fapaneng ya ikonomi e kang tse felang di hlokahala kgahlanolong le tseo ke mpang ke di batla, dipaterone tsa kgwebo tse kang mphe-ke-o-fe kgahlanolong le ho bapatsa, tlhahiso le boleng ba tlhahiso (GDP). Mehlodi ke efe, mohlala, naha le mehlodi ya batho, tjhelete, dikenngwamobung tsa tlhahiso, jwalojwalo. Sheba <https://youtu.be/GR4iOyc5Mvk>;
- **Itjale bokamosong:** DVD ena e bontshitsweng sehleng sa boraro e shebane hahollo le kgetho ya mesebetsi, mme e fana ka tjhebokakaretso ya mefuta ya mesebetsi e ka latelwang lehlakoreng la temo. Sheba <https://youtu.be/hlfH3SY2K1s>;
- **Mesebetsi ho tsa temo – Mehlape:** Lena ke lehlakore le batlang le tebile haholwanyane la mefuta ya mesebetsi e ka latelwang e

Bahlophisi

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
► 08600 47246 ◀
► Fax: 051 430 7574 ◀ www.grainsa.co.za

MOHLOPHISI YA KA SEHLOHONG

Jane McPherson
► 082 854 7171 ◀ jane@grainsa.co.za

MOHLOPHISI WA PHATLALATSO

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

MORALO, TLHOPHISO LE HO PRINTA

Infoworks
► 018 468 2716 ◀ www.infoworks.biz

PULA/IMVULA E FUMANEHA KA DIPUO TSE LATELANG:

Sesotho,
English, Afrikaans, Setswana,
Sesotho sa Leboya, Sezulu le Seqhotsa.

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi

BAHOKAHANYI BA NTSHETSOPELE

Johan Kriel
Foreistata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ◀ johank@grainsa.co.za
► Ofisi: 051 924 1099 ◀ Dimakatso Nyambose

Jerry Mthombohi

Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ◀ jerry@grainsa.co.za
► Ofisi: 013 755 4575 ◀ Emelda Mogane

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 354 5749 ◀ jurie@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 907 5040 ◀ Sydwell Nkosi

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Dundee)
► 082 650 9315 ◀ dundee@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8069 ◀ Nkosinathi Mazibuko

Luke Collier

Eastern Cape (Kokstad)
► 083 730 9408 ◀ goshenfarming@gmail.com
► Ofisi: 039 727 5749 ◀ Luthando Diko

Liana Stroebel

Western Cape (Paarl)
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8057 ◀ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
► 082 877 6749 ◀ dutoit@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8038 ◀ Lebo Mogatlanyane

Sinelizwi Fakade

Mthatha
► 071 519 4192 ◀ sinelizwifakade@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8077 ◀ Cwayita Mpotyi

Articles written by independent writers are
the views of the writer and not of Grain SA.

Ruta bana ba hao hantle...

theilweng temong kapa e amanang le temo.

Sheba <https://youtu.be/2WVVP1St3hM;>

Nakong ya 2017 bakgothaletsi ba rona ba etetse dikolo tse 852, mme ba bula mahlo a baithuti ba 115 695, e leng ba boneng bohlokwa ba temo bophelong ba bona. Re dula re le motlotlo ka thahasello ya baithuti ba rona ba lemohileng bohlokwa ba temo bophelong ba letsatsi le letsatsi. Baithuti ba bangata ha ba eso lemohe boholo ba menyela e mengata e fumanwang lefatshwaneng lena la temo. Barupedi ba re amohetse ka diatla tse pedi le ho re

kumela hore ba sa ntse ba hloka DIKETELO TSE DING HAPE. Re le sehlopha re lomahantse meno hore re tla phehella ho lemosa batjha ka bohlokwa ba temo!

**Ditaba tsena re di kumelwa ke Jenny Mathews,
mophehisi ho tsa Pula Imvula. Ho tseba
haholvanyane romella e-meile ho
jenjonmat@gmail.com.**

THIS PUBLICATION IS
MADE POSSIBLE BY THE
CONTRIBUTION OF
THE MAIZE TRUST